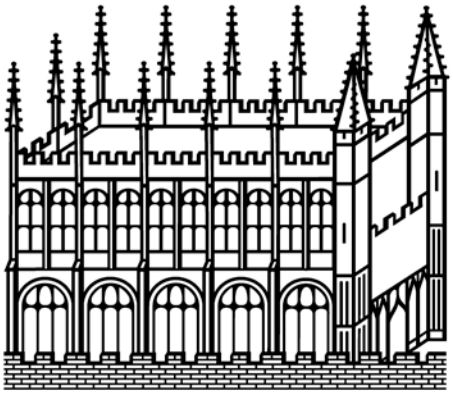

Bodleian Libraries

UNIVERSITY OF OXFORD

This book is part of the collection held by the Bodleian Libraries and scanned by Google, Inc. for the Google Books Library Project.

For more information see:

http://www.bodleian.ox.ac.uk/dbooks

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 2.0 UK: England & Wales (CC BY-NC-SA 2.0) licence.

خاتمۃ الطبع

پس از ستایش یزدان و نعت حبیبش سرورانس وجان بر ضمائر مهر نظائر سخنوران نغز گفتار و زبان
آوران شکرف نگار پوشیدہ نیمروز روشن باد کہ جلوہ سنجان حسن معنی دو گروہ اند اصحاب شعر کہ آئینہ
داران عروس نظم اند و ارباب انشا کہ چہرہ نگاران شاہد نثر اند طائفہ نخستین را پایہ اندیشہ زمینگناے
خیالات گام فرسا میگردد و طائفہ دوم از ترس فکر در فسحت گاہ معانی بجولانگری می آید باجملہ ہر دو گروہ
معنی پژوہ قافلہ سالاران شاہراہ سخن اند و ہر دو را شانے عظیم اما خون جگر خوردنی و شعر افزون ست
کہ بہ شعر درین ہنگام وقت ست کہ بشارت بر قدر شناسان سخن دادہ شود کہ ایدون مثنوی بے ہمتا
رنگین اوا در ذکر عروسی و لوازماتش کہ ہر شعرش گلبنے ست کہ بر شاخسارش غنچہ ہاے سربستہ
مضامین رنگین بہ تازگی و شگفتگی جلوہ کنان ست و ہر بیت او در زیب و زینت مانند ابروے بتان
یا مطلع دیوان حسن و جمال مہر خان گوئی این مثنوی سراپا آب گلشن فصاحت ست و نیک فائدہ بلاغت
بسے مقبول و محبوب آقاصی و دانی لوحش اللہ نامش **مثنوی میر عبد الجلیل بلگرامی** از جلوہ
بلند خیالی عالم جزیل و فاضل نبیل قصب السبق رباے میدان سخنوری **میر عبد الجلیل الحسینی**
الواسطی بلگرامی کہ جمائل صفات شان افزون ست کہ در حیطۂ بیان آید اول طرازی تخلص میکرد
بعد ازان کہ سید واسطی الاصل بود واسطی تخلص نمود آخر عبد الجلیل قرار داد و گاہے میر جلیل ہم آوردی الجملہ
نسخہ صحیحہ مثنوی نادر البیان بتوسط جوہر شناس سخن منشی دیبی پرساد صاحب سب ڈپٹی انسپکٹر بدایون
دستیاب گردیدہ کہ از تائید ایزد سبحان بمقام لکھنو در مطبع نامی **منشی نولکشور** ربماہ جون ۱۸۸۲ء
مطابق ماہ رجب المرجب ۱۲۹۹ ہجری کرسی نشین انطباع شد از روائح ریاحین بہارین کلام مشام سخنوران
عالم را معنبر و معطر گرداند رونق بخش گلزار عالم این گلدستۂ جاوید بہار را زیب انجمن اہل عالم گرداناد بمنہ وکرمہ

بہ بخش اے کام بخش ہر دو عالم | چہ باشد گر شود در آتش خسے کم
اگر اینجا ز گلزار صلہ من | زنا کامی نچیدم غیر دامن
تو آنجا عقدۂ اندوہ حل کن | عطائے مغفرت بالعفو البدل کن
الٰہی انک فرطت فی الجنب | لفرط شقاوتی فرصت فی الذنب
بفضلک اغفر الانام طرا | فانی منی الآلام ضرا
بفن سیمیت ست این نکتہ مسطور | کہ پیش ماہر فن نیست مستور
کسے بر چرخ چارم گر نشیند | وزانجا عالم سفلی نہ بیند
بہ چشم او نماید ارض یکسر | بر نگ دانۂ خشخاش اصغر
وگر بیند ہمون از چرخ پنجم | زمین گردد سراسر در نظر گم
یقین دانم بفکر دور اندیش | بود جرم من از جرم زمین بیش
فلک در وسعت غفران سراسر | بود از دانۂ خشخاش کمتر
خداوندا الٰہ العالمینا | گنہ بخشا ترحم آفرینا
تفضل گستر از رحمت جنابا | بروز بیکسی عاصی مآبا
اگر چہ جرم من زاندازہ شد بیش | نظر کن بر وفور رحمت خویش
کہ خواہم در زمین چون چرخ پنجم | بہ غفران تو گردد جرم من گم
باعزاز رسول رحمت آثار | بہ آل طیب و اصحاب اخیار
خصوص آن بیج تن نور مبین من | کہ حب شان بود سرمایۂ من
کہ در محشر چو دست و پا کنم گم | ترحم کن بحال ما ترحم
کہ بخشاند تلف دل بر ف رحمت | کلامم ختم شد بر حرف رحمت

من او را حد متے فرخندہ کردم
کہ نامش تا قیامت زندہ کردم

بہر محفل کہ این اشعار خوانند
شہنشہ را بہ غفران یاد آرند

صلہ خواہم زیاران سخندان
دعاے مغفرت راہم فراوان

کہ از کذبے کہ باشد زیب اشعار
گرفتار گنہ گشتم بناچار

کہ حسن شاعری بے این نباشد
بلے بے این سخن رنگین نباشد

سخن سنجان کہ ذوق شعر دارند
سخن کان اکذب است احسن شمارند

خداوندا دلم زین کذب ریش ست
شمار کذبہا از حصر بیش ست

خصوص آن کذبہا کاندر مدیح است
قبیح است و قبیح است و قبیح است

گہے گفتم سخنہاے راجوادے
گہے بے جرأتے رادیورادے

گہے ابکم زبانے را سخن گوے
گہے ظالم سرشتے را ملک خوے

یکے را گفتہ ام بحر گہر خیز
یکے را ابر نیسان دُر ریز

از و یک قطرہ ہرگز ندیدہ
وزین یک رشحہ گاہے نہ چیدہ

زجود ہر کہ گفتم بے فروغ است
دروغ است و دروغ است و دروغ است

سہ چیز ست آنکہ در اسم اند معلوم
ولیکن ہر سہ در جسم اند معدوم

یکے جود و دوم عنقا سوم غول
بشعرے از عرب دیدیم منقول

سیہ شد نامۂ اعمال زین کذب
تنہ گردید بر من حال زین کذب

تدارک نیست ممکن جز ندامت
دریغا زین غرامت در قیامت

بہ خجلت میکنم پیش تو اقرار
گنہگارم گنہگارم گنہگار

درانش کردنیکی جاے بر من
ترحم گر نکردی وائے بر من

که رنگِ روے وخالِ خود بہ بیند
جمالِ با کمالِ خود بہ بیند

نقش باد زین داغِ ندامت
جبینِ این جماعت تا قیامت

بہ خاطر چون مصمم گشت این عزم
خرد با دل چنین گفت از رہِ حزم

کہ گر این مثنوی را شاہ بیند
بگردت سیم و زر تا سر ہمی چید

بقاے سیم و زر تا چند بودے
بفرض ار پیشتہ الوند بودے

حدیثے در بخاری ہست مذکور
کہ اینجا حاصلِ او گشت مسطور

پس از صد سال کس باقی نماند
پیالہ بشکند ساقی نماند

نہ سر ماند نہ فرقِ فیل و نے اسپ
نہ شوکت ماند و نے مال و نے چسپ

تاسف بہر مالِ بے بقا چند
اگر خواہی بقا دل در سخن بند

کہ معمارِ بقا مال و بدن نیست
بقا در ہیچ چیزے جز سخن نیست

بقا غیر از سخن ممکن نباشد
کہ این خود در بدن ممکن نباشد

کسے کا وراقِ خود را از سخن شست
خود او دست از بقاے خویشتن شست

تلقی کرد دل حرفِ خرد را
کہ محکم یافت اصلِ این سند را

سخن کان از صمیمِ دل بر آید
اثر پیش از سخن در دل در آید

بساطِ عزمِ خود را در نوردید
بقاے خود در القاے سخن دید

بیاران نسخہاے مثنوی داد
کہ در بزمِ طرب آرند از و یاد

بیاد آرد مرا ہر کس کہ خواند
غرض نقشے ست کز ما یاد ماند

ز جمعِ نوکرانِ شاہِ اقدس
بجانا ورد چون من خدمتے کس

بجز من از نمکخوارانِ درگاہ
ندارد منتے کس بر شہنشاہ

چو شد نظم صبا در گلشن گوش — ز دار هر لب بهار آفرین جوش
دل از تحسین شان بر خویش خندید — چو ماه نو هوس بر خویش بالید
که گر این مثنوی در محفل شاه — بیاید چون نسیم اندر چمن راه
شگفتن بسکه در محفل ز ند جوش — شود هر چشم چون نرگس چو گل گوش
ادای شوخی مضمون به هر گام — دهد چون گردش چشم پری جام
ز موج نشئه این جام دلخواه — نشاط اندوز گردد خاطر شاه
بهار فیض بخشی ها ز ند جوش — نگار آرزو گردد گهر پوش
به جلد وی چنین اشعار فاخر — بسنجد شاه ما را با جواهر
ولی بر عکس اخلاق جمیله — نشد از باریابان کس وسیله
که این گلدسته رنگین نگاهی — گل افشانی کند در بزم شاهی
درین امر آن قدر تاخیر گردید — که شاهنشه سوی جنت خرامید
پی تاریخ این مصرعه برآمد — به بحر رحمت ایزد در آمد
دل از ناقدر دانیهای این جمع — سراسر از تاسف سوخت چون شمع
چه گویم دل ازین بیداد چون شد — برنگ غنچه نشگفته خون شد
بدل دادم قرار عهد پرور — که این اوراق را سوزم سراسر
سیاهی سطور افسوس خوانان — بمالم بر رخ ناقدردانان
گل کوری شان بر کنده از چشم — نشانم در سیاهی چون لف چشم
سفیدی و سیاهی از دو رنگی — نماید چون برص در روی زنگی
شود تا مدعا روشن تر از شمع — نهم آئینه در پیش این جمع

زشوق اگر بجه عضوے نہ بینی
کہ آن را نیست در سر رشک بینی

چنان بینی ز پویش گشت مدہوش
کہ کرد از خویشتن بینی فراموش

مشام از اگر بجه گل چنین سود است
گلے زین گلشن رنگین و بو داست

درود از ما چو گل خوشبوے و شاداب
بروح مصطفےٰ و آل و اصحاب

بیا عبدالجلیلِ بلگرامی
سخن را بر دعا بہتر تمامی

دعاے شاہِ دین پرور ادا کن
اجابت میشود ممنون دعا کن

ہمیشہ تا بود در ہفت کشور
عروس آمادۂ آغوش شوہر

عروس سلطنت با رونق و جاہ
بود دایم در آغوش شہنشاہ

کنند از عیش و عشرت شاہ و رانی
چو بلقیس و سلیمان کامرانی

بہ شاہنشاہِ جمجاہ گہر ریز
مبارکباد این طوے دلاویز

شہنشہ با عدالت کامران باد
جہان تا ہست دایم در جہان باد

بود تاریخ طوے شاد مانی
نشاط اندوز وصلِ شاہ و رانی

خاتمہ

چو من این مثنوی پایان رساندم
سخن را زینہ تا کیوان رساندم

قلم در بحر معنی روغنے ریخت
کہ از ہر صفحہ طاؤسے برانگیخت

حروفش در بہارستان رنگ
شدند از فرطِ سرسبزی سیہ رنگ

از ان نقطش طراوت دستگاہ است
کہ ہر سطرش رگِ ابرِ سیاہ است

بہر نقطے شدند از حسن انداز
پریزادان معنی جلوہ پرداز

سخن سنجان بہ تحسین لب کشودند
تلاش لفظ و معنی را ستودند

فلک بس سعی بهر بزم شه کرد — که از پان برگ سبزی تحفه آورد
به حکم طب هندی بیژه پان — مفرح گشت مرجان را چو مرجان
به بحر عیش چون مرجان بود پان — نهال پان بود چون شاخ مرجان
طرب را پان زرد از بس مزی ست — برنگ زر ورق دل را مقوی ست
حقوق پان چو ثابت بر زبان شد — زبان هم سرخ رو از برگ پان شد
گهرولی های خوش رنگ و معنبر — که مغز عیش شد ز انها معطر
بهین سرمایه تفریح جان اند — بزم شادکامی نقل پان اند
گهرولی بسکه باشد روح پرور — بپان لازم بود چون برگ را بر
گهرولی نقطه پرکار عیش است — بهارین غنچه گلزار عیش است
بصورت گوهرے از انبساط است — بمعنی حبة القلب نشاط است
نشاط و قوت دل آورد بار — ازان روبرد گو از حب جدوار

شمیم ارگجه

قلم چون کرد وصف ارگجه سر — ورق شد چون گل نسرین معطر
شمیم ارگجه تروید روح است — دماغ آرزو را چون صبوح است
نسیمش بسکه در آفاق پیچید — هوا چون طبله عطار گردید
اگر دردا برافتد قطره او — چکد هر قطره چون کافور خوشبو
چو پر شد زار گجه زرین پیاله — ز حیرت داغ شد در باغ لاله
ز آب ارگجه خواهی نخواهی — پیاله حوض و بینی شد چو ماهی
فگند بوے خوش شستے بهر سو — چو ماهی گشت بینی صید آن بو

ز شهر بهای شیرین طعم و خوشبو — مزه را آمد آب رفته در جو
دماغ کام از حلوا معطر — مشام شوق از شربت معنبر
بهار اطعمه زد جوش چندان — که در باغ هوس گل کرد دندان
ز اقسام طعام سیر لذت — فراوان آن قدر کز عرش حرمت
امیران عظام از روی اعزاز — به پان وا[1] گجه گشتند ممتاز
امیران از الوش[2] هر یک شگفتند — همه بر قدر نعمت شکر گفتند

وصف پان

بوصف پان قلم چون سر کند حرف — مرکب می سزد آنرا ز شنگرف
قلم گر وصف پان را صاف بنیرد — ز بالش ریزه یاقوت ریزد
به ملک هندیان عیش آفرین است — نگار سبز ته گلگون همین است
بهشت عیش دنیا هند زیباست — که پان او نشان برگ طوباست
بیان رنگی که در گلزار هند است — مئی ته شیشه بازار هند است
ز رنگ پان عیان قلب اعیان[3] — ز مرد را کند یاقوت سیلان
به بزم عیش بهر نقل احباب — گهی چون پسته باشد گاه عناب
نسازد تا ز لال عیش تیره — بخون غم کمر بسته است بیره
بغیر از بیڑه پان هیچکس دید — که طوطی رفته و سر خاب گردید
نه بیڑه در مشبک پانداناست — تو گوئی در قفس طوطی زیباست
به بین در بیڑه رنگین نگاری — تدروی و وطن در سبزه زاری
تو گوئی در دهن چون برگ پان شد — خضر در چشمه حیوان نهان شد

---

[1] وا = و + الف
[2] الوش = الوس
[3] اعیان = عیان

---

۷ ۶

مثنوی مسمی بہ عجائب البلدان گجراتی

نمکدان چون دهانِ دلپسندان
مرا با چون کلامِ نوشخندان

بروے سفره سبزی زیب خوانست
تو گوئی سبزهٔ خطِ بتانست

ورق هاے زری بر خوانِ نعمت
مشبک برقعے بر روے لذت

چو روے سفره چینی کار کردند
زمین اشتها گلزار کردند

ز شیلان آن قدر لذت عیان شد
که هر انگشت بر شکلِ زبان شد

ز اقسامِ پلاؤ و رنگ در رنگ
بساطِ سفره شد گلزارِ ارژنگ

کباب شامی و خشکه دراصاف
چو داغِ عشقِ خوبان بادلِ صاف

کباب چون دلِ عاشق برشته
چو مهرویان نمک در روے سرشته

کنندا ز بهر تیغِ شاه والا
کبابے از دلِ اعدا مهیا

نگه شد سیر از سیرِ مزعفر
چو آن مفلس که یابد یک طبق زر

چو از سنبوسه گردد کام دمساز
ورق از دفترِ لذت کند باز

سفید از بسکه نان کرد است خباز
همی شد در نظر از بدر ممتاز

کمانچه گرم و تف با دیده کماج
لب شان داد دل را لذتِ باج

ثمانے قلیه هاے زعفرانی
به آبِ زر نویس ارمیوانی

زبورانیِ سرسبزی در آغوش
فلک سرگشته و مهتاب بیهوش

پے این بزمِ عالی بے کم و کاست
گرفته ماه بر کف کاسه ماست

چو لذت داد دل را شوله و آش
بقا و دل مرحبا طباخ شاباش

ز حلواهاے عنبر بوے و خوشرنگ
حلاوت را کشد دل در بغل تنگ

به تندی چاشنی را گرم بازار
دو چار خوش مذاقی بود آچار

فرود آمد بشبان وشوکت وجاه | برنگ آیهٔ رحمت شهنشاه
چوجوش گل دران گلشن در آمد | خطا کردم چو جان در تن در آمد
به کریاس جهانبانی درون شد | بهار آرای گلزار سکون شد
به گلزار حرم بنشست بر تخت | به فتح الباب عشرت مژده داد بخت
بهار شوق گل جوش تمنا | کنار جوی گلگشت تماشا
نگه از دیدن نرگس منور | مشام از نکهت سنبل معطر
گرفتی کام دل زان باغ بیرنج | گه از شفتالو گاهی زنارنج
تبرد دستی دران گلزار رنگین | ز شاخ کامرانی گشت گلچین
چو شه از سیر گلشن بار پرداخت | طرب در سر هوای صید انداخت
مهیا بود آنجا صید بر باب | تدرو و اردک وطاوس سرخاب
بآئین شکار خسروانی | دوالے زد به طبل کامرانی
شکار آمادهٔ عین نظر شد | پرید نهاے اردک جلوه گر شد
بدولت باز بر سرخاب سرداد | بشارت مژدهٔ فتح وظفر داد
چو سرخاب از خراش باز شد زیر | دران دم کرد باز عیش را سیر
همیشه باد در گلزار دولت | شکار او تدرو عیش وعشرت

لذت بخشی ولیمه

چو در زیر سپهر آبنوسی | ولیمه سنت آمد در عروسی
به حکم شاه شیلانی کشیدند | چه شیلانی فراوانی کشیدند
ز زرین قاب افزون از شماره | سپهر سفره شد خورشید زاره

۶۳ مثنوی میر عبد الجلیل بلگرامی

دگر ہم ہر چہ رسم کد خدائیست — کہ آن شایان شان بادشاہیست
بجا آورد شاہ ہفت کشور — بہار تہنیت شد جلوہ گستر
چو گل اہل حرم یکسر شگفتند — شہنشہ را مبارکباد گفتند
شہنشہ از حرم با صد بشارت — برون آمد چو معنی از عبارت
امیران پیش شہ گشتند باہم — چو ماہ نو بہ پیش آسمان خم
بزنگ شاخ گل ہر یک خمیدند — بہارے از گل تسلیم چیدند
مبارکباد زد از ہر طرف جوش — مبارکباد شد گوہر صدف گوش

آوردن عروس بدولتخانہ

دگر شاہ جہان جا کرد بر تخت — چو در پیشانی اہل دول بخت
بہ فرقش چتر زرین جلوہ پرداز — چو ہدہد بر سلیمان سایہ انداز
شہنشہ شد روان با شوکت و شان — گہر بارید ہمچون ابر نیسان
عقیب تخت شہ چندول آنی — نگارین محمل بلقیس ثانی
نہان در ہودج عالی سپہرے — ببرج اعتلا رخشندہ مہرے
برفعت در شکوہ چرخ ہفتم — ز گلہائے طلا لمعان انجم
شہنشہ بود چون ابر بہاری — تو زک مانند گلشن در سواری
تو زک بر داب اول جا بجا بود — بزیبائی چو اول خوشنما بود
چو فرگان بتان ناز پرور — بہر گشتن سواری خوشنما تر
بجسم کوچہ ہا در سیر در گشت — شہنشہ ہمچو عمر رفتہ برگشت
چو شد دولت سرائے شاہ پیدا — کہ دولت بر جمال اوست شیدا

بسنی پیرو
واپچہ پس
باشد ۱۱۲ زغاث

نسخ تاشہ
قوقانی دوداو
غیر مقوط
دھم زاس
مجمع دلاف
عربی الخط
نکاست
مغنی بجان
در آرایش
در انتظام
در تزئین
در مجلس
در دربار
۱۱۲ زغاث
دوداب بمنی
خصلت ۱۱۲

نشست اندر حرم بر مسندِ خاص
طرب دستک زن و اقبال رقاص

نمود انجمن قدسی نقابان
چو انجم در سپهرِ بزم تابان

پرستاران بگردِ شاهِ جمجاه
زده حلقه چو دورِ هالہ بر ماه

شعاعِ بادله بر اوج میزد
ز سر تا پا جواهر موج میزد

ز عصمت هر یکے را غازه بر رو
ز عفت مشک آگین چین گیسو

سخن را از ادب سر رشته ظاهر
نگه را از حیا کحل الجواهر

کنیزانِ گلستان پوش هر سو
کمر بسته بخدمت همچو ابرو

سخن چون در گلستانِ حرم شد
ادب اینجا عنان گیرِ قلم شد

که تفصیلِ سخن اینجا محال ست
قلم نامحرم از روداد حال ست

خموشیِ ادب بهتر ز گفتن
که اینجا غنچگی به از شگفتن

که بشنید و ندید آئینِ مجلس
بخر گوشِ گل و خر چشمِ نرگس

بروے شاهدِ تفصیلِ این حال
سوادِ نقطهٔ اجمال شد خال

گهر بندانِ زینت جمع گشتند
رهِ مشاطگی را شمع گشتند

تتق از حجلهٔ زرین کشادند
عروسِ کامرانی جلوه دادند

نثار افشانِ گوهر انجمن شد
که مینائے فلک گوهر نشان شد

کواکب نیست بر افلاک تابان
که شد عکسِ نثارِ شه نمایان

رسومِ مصحف و آئینه بینی
بود معمول در حجله نشینی

رخِ شه مصحفِ آیاتِ نور ست
دلش آئینهٔ روے سرور ست

ازان آئینهٔ دل شاهِ جمجاه
عجائب رونمائے داد و لخواه

مدار الدهر تر و یخ المباهی — مشار الشهر تشریح الملاهی
صفای تیشهٔ فرهاد رشک ست — هوای بیشهٔ شمشاد اشک ست
چمن رنگین تر از جوش بهار ست — سمن سیمین تر از گوش هزار ست

شعبده پردازی شب بازان

زشب بازان چه میپرسی که چون اند — به نیرنگ آفرینی پرفنون اند
چنان با اصل دارد نقل شان وصل — که مالد نقل بر رخ غازهٔ اصل
ز صبح ار پنبهٔ پیری برآرند — به بازی بر بروت شب گذارند
ز حقه بازی شان بر گذرگاه — بمینای فلک شد بیضهٔ ماه
ز هجوم رقص و جوش موج آهنگ — فضا را کرد بر هر رهگرا تنگ
برین نغمه برین رقص و برین ساز — پری چشمک زن و شوخی نظر باز
باین شان و تجمل شاه جم جاه — بدولت کرد طی هر کوچه و راه

رسیدن شاه بمشکوی عروسی

چو مشکوی عروسی شد نمودار — صفای صبح پیدا در شب تار
شه از تخت از پی امیدواران — فرود آمد چو ابر نوبهاران
زمین از پای بوس او چمن شد — سهیل مقدم او را یمن شد
فضای آن سرای عیش بنیان — ز فرش دیده ها شد نرگستان
نشاط و عیش سر کردند با هم — نوای خیر مقدم خیر مقدم
پری را بست گردون با ملک عقد — چمن را کرد گیتی با فلک عقد
شهنشه در حرم تشریف فرمود — حرم از مقدمش شد عشرت آمود

پری را کے بر قص شان اصول است | | کہ از کوتاہی شہ پر ملول است
اشارات بنان شرح بیان ست | | تفاوت نقطہ داری درمیان ست
بہنگام اشارت چشم و ابرو | قطعہ | کف دست و سر انگشتان و بازو
بہ نطق آیند در تصویر ایما | | قیامت می نماید نطق اعضا
کف و چشم آنچنان گرم بیان اند | | کہ انگشتان و مژگان چون زبان اند

ہنگامہ سازی نہرالان

زہرالان گروہے گرم بازی | | بر قص طرفہ در دستان طرازی
عمامہ کرد کج بر نوک ابرو | | زدہ پس خم چو ماہ نو بزانو
ز رقص شان کہ دارد از طرب بہر | | بہر سو ولولہ افتاد در شہر
سجد از بسکہ در نہرل اند ہر یک | زہرالان | نماید صورت شان نہرل بیشک
برنگ کبک گہ قہقہہ سجند | | بہ قلقلہاے مینا شیشہ بندند
ز بزم افروزی شان گشت بیتاب | | بہار فرفرہ بستان فلاب
مقلد پیشگان محفل طوے | | بانواع ظرافت قافیہ گوے
بہم کردند کوک از نغمہ و ساز | | یکے تازو یکے قازو یکے باز
عمامہ بر سرین شلوار بر سر | | بیا بنگر مقدم شد موخر
بہ مہمل گوئی از ہمت گمارند | | چنین ابیات را در نظم آرند
ازان شلوار او شنگول باشد | | کہ جل در معنی جلجول باشد
مجاز مرسل از خود کرد پرواز | | کہ از عکس نقیض آرد خبر باز
بنظم آرند در ہر صنع مہمل | زہرالان | بمفتاح طرب فصل مطول

بنان پنجہ
بسکہ عمدہ
زبان سرانگشت
بگفتہ شان ۱۲ از
عبارت ۱۲
کہ انگشتان بیان اند
زبان است
زبان ۱۲
بنان پنجہ
بسکہ عمدہ
زبان سرانگشت
بگفتہ شان ۱۲ از
عبارت ۱۲
کہ انگشتان بیان اند
زبان است

مثنوی سید عبدالجلیل بلگرامی

دل از انداز دست افشانی شان — فشانده ست از نقد دل و جان
به گلزار نگه خوبان طناز — چو طاؤسان رقصان جلوه پرداز
زمین از رقص شان گلزار چین شد — هوا از عکس طاؤس آفرین شد
بدالسان در هوا یک نیزه جستند — که حیرت بر پر طاؤس بستند
هوا در رقص آنها شد چمن ساز — مگر خیل پری آمد به پرواز
بزنگ موج در جستن دلاور — به بحر رقص چون ماهی شناور
چنان در رفتن سنگیت ماند بی نقص — که رقص از سرعت شان میکند رقص
ز جوش نغمه و تنکار سنگیت — مسخر گشت جن و محو عفریت
بهم در نغمه سازی تال و مردنگ — بود آن جام عیش این خم زنگ
چنین گل میکند از هر سه آهنگ — ز تنگار و ز ساز تال و مردنگ
نتت تا تھئی تت تا تھئی تھئی — دھنک دھینک کد دھک دھک دھئی دھئی
جگت کے چھترپت فرخ سیر پیو — سدا جیو و سدا جیو و سدا جیو
چنان از ساز شان سرمیز آهنگ — که وجد و میگشت مائے تمسخر و رنگ
ترنم در طرب جوش چمن زد — نوا از موج بر اوج پرن زد
چنان زان نغمه شد مست دمولہ — که نشناسد خرد از کج مجی ره
لب شان چون نوائے برطرازد — دل سنگین ترنم موم سازد
نسیم نغمه شان چون وزیده — گلے از وے نمانده نا دمیده
مغنی در غنا بخشی چنان ست — که تا لب وا کند گوهر فشان ست
فرا بد زیب رقص از حسن آواز — که از وجه مدبر تن کند ناز

پری را کے بر قص شان اصول است | که از کوتاہی شہ پر ملول است
اشارات بنان شرح بیان ست | تفاوت نقطہ داری درمیان ست
بہنگام اشارت چشم و ابرو | قطعہ | کف دست و سر انگشتان و بازو
بہ نطق آیند در تصویر ایما | قیامت می نماید نطق اعضا
کف و چشم آنچنان گرم بیان اند | که انگشتان و مژگان چون زبان اند

ہنگامہ سازی ہزالان

زہزالان گروہے گرم بازی | برقص طرفہ در دستان طرازی
عمامہ کرد کج بر نوک ابرو | زدہ پس خم چو ماہ نو بزانو
ز رقص شان کہ دارد از طرب بہر | بہر سو ولولہ افتاد در شہر
بسجدہ از بسکہ در ہزل اند ہر یک | نماید صورت شان ہزل بیشک
برنگ کبک گہ قہقہہ سجدند | بہ قلقلہاے مینا شیشہ بندند
ز بزم افروزی شان گشت بیتاب | بہار فرفرہ بستان قلاب
مقلد پیشگان محفل طوے | بانواع ظرافت قافیہ گوے
بہم کردند کوک از نغمہ و ساز | یکے تازو یکے قازو یکے باز
عمامہ بر سرین شلوار بر سر | بیا بنگر مقدم شد موخر
بہ مہمل گوئی از ہمت گمارند | چنین ابیات را در نظم آرند
ازان شلوار او شنگول باشد | کہ جل در معنی جلجول باشد
مجاز مرسل از خود کرد پرواز | کہ از عکس نقیض آرد خبر باز
بنظم آرند در ہر صنع مہمل | بمفتاح طرب فصل مطول

مثنوی مولوی عبد الجلیل بلگرامی

مثنوی سیر عبدالجلیل بلگرامی

دل از انداز دست افشانی شان
فشانده دست از نقد دل و جان

به گلزار نگه خوبان طناز
چو طاؤسان رقصان جلوه پرداز

زمین از رقص شان گلزار چین شد
هوا از عکس طاؤس آفرین شد

بدالسان در هوا یک نیزه جستند
که حیرت بر پر طاؤس بستند

هوا در رقص آنها شد چمن ساز
مگر خیل پری آمد به پرواز

بزنگ موج در جستن دلاور
به بحر رقص چون ماهی شناور

چنان در رفتن سنگیت تا مذبی نقص
که رقص از سرعت شان میکند رقص

ز جوش نغمه و تنکار سنگیت
مسخر گشت جن و محو عفریت

بهم در نغمه سازی تال و مردنگ
بود آن جام عیش این خم رنگ

چنین گل میکند از هر سه آهنگ
ز تنگار و ز ساز تال و مردنگ

نتت تا تھئی تت تا تھئی تھئی
دھنک دھینک کے دھک دھک دھئی دھئی

جگت کے چھتر پت فرخ سیر پیو
سدا جیو و سدا جیو و سدا جیو

چنان از ساز شان سرمیز آهنگ
کز و میگشت مائے مشهر دنگ

ترنم در طرب جوش چمن زد
نوا از موج بر اوج پرن زد

چنان زان نغمه شد مست و مولہ
که نشناسد خرد از کج مجی ره

لب شان چون نوائے بر طرازد
دل سنگین ترنم موم سازد

نسیم نغمه شان چون وزیده
گلے از وے نمانده ناد میده

مغنی در غنا بخشی چنان ست
که تا لب وا کند گوهر فشان ست

فرا بذریب رقص از حسن آواز
که از وجد مدبر تن کند ناز

ز رقصِ دانه مروارید ایشان — صدف سان باز ماند چشمِ حیران
خرامِ دلربا و رقصِ حالی — قطعه — کز و بارد شراب پرتگالی
بگوشِ نشئه کز غم علیل است — صدائے موجِ آبِ سلسبیل است
برقصِ پنجه دل را انبساط است — قمر غه[12] از پے صیدِ نشاط است
ز گوهر سفتنِ شان بر دمِ تیغ — نگه بارد ز مژگان بر گهر میغ
همه بر دور هم چون هاله در رقص — برنگِ شعله جواله در رقص
به ملبوس زری در رقص آیند — برنگ گرد باد زر نمایند
ز رنگین رقص کان در نو نهالی است — دماغِ هوش فانوسِ خیالی است
گهِ دستک زدن دستِ نگارین — قطعه — نظر را امید هد فیضِ بهارین
تو گوئی در چمن رنگین تذروے — بهم زو هر دو بال از شاخِ سروے
ز دیوان[13] دو دستِ عشرت افزا — رقم شد دستک حسن و بالا
چه خوش این نازنینان را نمود است — مگر شب ساحلِ آب[14] کبود است
خرامِ عشوه هاے شوخ و طناز — چو موجِ مے بصیدِ دل سبکتاز
بتان را طره بر سر جامه زردوز — چو شمعِ بزمِ عشرت دیده افروز
برنگِ شمع زانها قد کشیدن — برنگِ قطره از دلها چکیدن
گره زن گشته هر شوخِ پریزاد — ز کاکل بر دل و از نغمه بر باد
چو هر شوخ جبین آئینه رقصد — نگه در چشم و دل در سینه رقصد
ز موجِ جنبشِ ابروے ایشان — فتاده کشتیِ دلها بطوفان
اداے گردشِ چشمِ فسون ساز — بچرخ آورده دلها نظر باز

کناری و گه در معجر شان — چو برق و قطره ها در ابر نیسان
بشی مکھ پر الک سوندھی سوسی — دپی تن کی جھلک نت مون لوسی
کناری مین لپٹین مکنا سو گوندین — گھٹا ہی دامنی ہی اور بوندین
کناری نیست رخشان دور دامن — که گشت از جلمل خود پر توافگن
زهر سو شعله ہاے شوق باران — گرفته دامن سیمین عذاران
نگاه و ابرو و بازو باناز — همه بایکدگر گردید دمساز
بگردن جنبش رقص دلاویز — چو موج مے بمینا فرحت انگیز
دو ساعد در نشاط جلوه ریزی — ز بحر رقص بنگر موج خیزی
چو بکشاید بغل رخشان برودوش — ز شوقش واکند نظاره آغوش
کھولی کے برت مین ہر جون سما جاہی — گھٹا ہی دامنی ہی کو کلا ہی
لٹک سون چیو کو لٹکاے لینون — مٹک سون چت ڈانوان ڈول کینون
وکامی من سہی اینڈی وکن دھر — گرین ات جھوم کے چنچل پکن پر
بهر عضوے طرب مستانه رقصد — چو جوش مے که در میخانه رقصد
ز جستن جستن شان می جهد دل — غم از پا کوب شان در رقص بسمل
بپا بر چیدن هر ناز پرور — گذارد بیقراری پا بر اگر
قدم در رقص زان رو بیقرار است — که بر دلهاے گرم او را گذار است
کمر در پیچ و تاب رقص بیتاب — چو موے که او فتد در جوش گرداب
چنان در رقص تاب اندر میان رفت — که دل را تاب و طاقت از میان رفت
بر قص دور رقصان هر پریزاد — بر نگ شعله پیچیده در باد

بزانو گر شود آئینه همسر
مسلسل گردد از زنجیر جوهر

نگارین پای زیب ساق دیجوے
سهی سروے دمیده بر لب جوے

بود آواز گهنگرو زیر خلخال
صدائے شیشهٔ دلهائے پامال

شهر حسن از عدالت کرد خالی
نوائے لب امین پائمالی

چو در رفتن برافرازند قامت
قیامت میشود باران قیامت

ندارد نقش پا کاندر زمین ست
که تصویر خرام فتنه این ست

از انها آن که نقش آبله داشت
ز حسن خویش در دل آبله کاشت

ندارد رخ ز هیچک نقش آفت
عرق در رخ فرو رفت از لطافت

دران رخ کز لطافت یک کتاب ست
ز هیچک نقطه هائے انتخاب ست

ز بس صاف ست بحر حسن رخسار
ز صافی شد گهر در روے نمودار

گروهے از صباحت غازه بر رو
گروهے از ملاحت سبزه بر جو

یکے از تاب حسن صندلی رنگ
صداع شوق افزودے به نیرنگ

یکے را حسن گندم گون سرشته
که بستے بر کتاب حسن رشته

یکے از موج رنگ زعفرانی
بهار دیده کردے ارغوانی

یکے بردے ز رنگ سرمئی هوش
به عاشق ناله زن گفتے که خاموش

برقص از هر گروهے دسته دسته
نگه زانها عجب گلدسته بسته

شعاع جهلمل و موج کناری
بود در رقص برق توبهاری

نگردد برق اندر ابر پنهان
گران جهلمل کشد سر در گریبان

به گلزار لباس زرنگاری
بود کاریز آب زر کناری

بسے قوس قزح بر خویش پیچید — که با چوریِ شان همرنگ گردید
چه چوری یکدگر همدست و همدم — بدل بردن همه در پشتی هم
خم چوری بغایت دلپسند ست — بصید هوش چون چین کمند ست
دل از سیر سیه چوری دران دست — خبر از خود ندارد چون سیه مست
سیه چوری بود چون تار سنبل — که پیچیدند بر گلدسته گل
حنائی گف که از دل هوش برد — بود خون جگرهای فشرد
ز انگشتان مپرس و خون بسمل — که ناخن میزند این حرف در دل
در انگشتان نگین را طرفه کار ست — همانا آخر دنباله دار ست
نگین در دست گرم دلبری بود — بهم کف الخضیب و مشتری بود
شکم چون لوحهٔ سیمین بسے صاف — خط موخامهٔ موجبره ناف
برو نقاش حسن از دلربائی — رقم زد صورت نازک ادائی
بیان آن میان از من محال ست — جز این کان حلقه چشم خیال ست
میان با مو چو بازی در میان کرد — کچه در مشت از بازی نهان کرد
سخن زیر کمر بسته بهتر — قلم زان اندیشهٔ آن جسته بهتر
ازان شد بر قلم تنگ این گذرگاه — که کے از غنچه باشد خار آگاه
سیر بن کوهے ولے در رنگ گلشن — دلیل آن کمر و آنگاه دامن
نظرها در سیر بن مشغوف دیدار — چو مفلس در طلای دست افشار
ورق زائینه و ز جوهر کنم حرف — سخن در وصف آن زانو کنم صرف
صفائی کاسهٔ زانو ز حد بیش — کز و شد سینهٔ بدراز کلف ریش

تبسم از مسی و پان نمایان — چو در شام از شفق برق درخشان

دو لعل و پان دو چشم و سرمه همراز — بود همرنگ با همرنگ دمساز

گلو در حسن بود از بس مصفا — نمودے رنگ پان چون مے زمینا

نه در لبهاے صاف آن رنگ پان هست — که عکس دیده هاے خون فشان هست

ز لب تا چشمه سار آب حیوان — بقدر بوسه داری فاصله دان

ترنم از لب شان میکند گل — ز برگ گل شنو آهنگ بلبل

بگرداب زنخ مائل جهانے — چو بر چاهے هجوم کاروانے

چنان سیب از زنخ حیرت نورد ست — که از فرط خجالت سرخ و زرد ست

بیاض گردن و صافی سینه — عمود صبح و صبح خوش قرینه

گلوبند زری چون بر نظر زد — خطوط آفتاب از صبح سر زد

گلوبند زری زیب گلوها — چو بر برگ سمن از باد چینها

صفاے سینه صیقل داشت چندان — که بروے زلف و مروارید تابان

به نزد معنی آگاهان آفاق — بود عکسے ز آه و اشک عشاق

نمودے موج رنگ پان ز سینه — بزنگ موج مے از آبگینه

دو زلف پرگره بالاے سینه — چو بیت آه و اشکے در سفینه

کان الصدر و اللمم اللمه — علے الاصباح لیل مدلهمه

دو چشم و سینه را باهم بهاری ست — چو یارے که در پیشش انارے ست

بیازو بند و ساعد دل خورد تاب — چسان آید برون از موج و گرداب

بزنگار رنگ چوری یاره یار ست — که آن چون گلشن و این چون بهار ست

۵۳

مثنوی میر عبدالجلیل بلگرامی

که هر دو گوش نزد صاحب دید
دو ساغر از دو دست هر دو غلطید

صفائی گوش مهتابی پر از فیض
از آن مهتاب اختر هر دو را فیض

بود گوش از صفا بالای گردن
بلورین قیف بر مینای گردن

گهرزان گوش را افزود مقدار
که شبنم زیب گل باشد بگلزار

از آن شد گوش زیبا گوهر آما
که میبا شد صدف جای گهرها

جبین آئینه و بینی چو دسته
ز بحر حسن موج نور جسته

ز مروارید بینی گاه دیدن
چو قطره دل مهیای چکیدن

در آن بینی نه مروارید و یاقوت
نگاه عالمی را کرده مبهوت

سر شک و قطره خون دل ماست
قطعه
که سرگردان حسن حیرت افزاست

عرق کان بر جبین و رخ دویده
بود در رنگ صهبای چکیده

دهن چون نقطه از خط یاقوت
بحرف دلکشا جان را دهد قوت

بود موا ز دهن در تاب و در پیچ
ز راه گفتگوئی بر سر هیچ

دهن سر چشمه گوهر فشانی
تبسم موج آب زندگانی

تبسم را ز برق آخر چه فرق است
که هر دندان بمعنی نجم برق است

لب از رنگ لطافت چهره افروز
شفق کرد است گل از صبح نوروز

مسی زیر لب و اطراف دندان
تو گوئی ظلمت است و آب حیوان

به لعل لب مسی همسایه نیکوست
سواد لاله زیب سرخی اوست

تبسم در مسی دارد بهاری
چو تیغی کو در خشد در غباری

دهان چون ساغر یاقوت پر مے
مسی دارد بیهوشی ست در وے

دراین رمز برهانِ معانی ست — ولے مضمون برهان اقترانی ست

چو زورق طغیان بحرِ حسن بر اوج — قطعه — شد از زهر تار گیسو موج در موج

نظر در موجها چون شد تباهی — بسوے خطِ تارک گشت راهی

ندا از دل که خضر راه بین ست — که راهِ بندِ صورت همین ست

دل از رخساره و گیسو دراویخت — ز تاب خور بسوے سایه بگریخت

بود کاکل براین معنی مباهی — که رنگے نیست بالاے سیاهی

میانِ زلف و لعلِ گوشواره — بهارِ عشق پیچان کن نظاره

سخنها از خال و از زلف است شنوا — که این مار است و آن خود مهرهٔ مار

چنان بر صفحهٔ رخسار حال است — که گوئی نقطهٔ جیمِ جمال است

نه خالِ مردمک زان میل زد سر — که هم رنگ است با هم رنگ خو گر

بگرد چشمِ مستِ سحر پرداز — قطعه — نه برگردید مژگانِ فسون ساز

که تا بسمل کند دلهاے خسته — گر شمه آستین را بر شکسته

قسط لازمِ چشمِ سیاه است — به ترکستان فراخان بادشاه است

به چشمِ شوخ گر مژگان زند کوک — گر شمه چون سنان و ناله چون نوک

نگه در زد دلِ هر مسته ناز است — ز موج سرمه در دستش کمند است

نگه قیقاج از هر چشم جسته — بدلها ناخنِ شاهین شکسته

ادائے گردشِ چشمِ فسون گر — به کف دارد چو ساقی دورِ ساغر

بسوے گردشِ چشم آرد آهنگ — تماشاے ببالِ گردش رنگ

دو ترکِ چشمِ ساغر بر کفِ دست — قطعه — چنان گشتند از صهبا سبکدست

---

۵۱ — عشق حقیقی آن است که بمعشوق حقیقی رساند

گر بجوئی آن را که بمعشوق حقیقی رساند — نیست جز عشق

بود عشق مجازی آن که بمعشوق مجازی رساند — نیست جز عشق

گر بود عشق حقیقی آن که بمعشوق حقیقی رساند — نیست جز عشق

بستهٔ دامِ هوس باشد ز معشوق مجازی — نیست جز عشق

گر بود عشق حقیقی آن که بمعشوق حقیقی رساند — نیست جز عشق

عشق بازی کار مردان است و بس — نیست جز عشق

عشق بازی کار مردان است و بس — نیست جز عشق

گر بود عشق حقیقی آن که بمعشوق حقیقی رساند — نیست جز عشق

عشق بازی کار مردان است و بس — نیست جز عشق

گر بود عشق حقیقی آن که بمعشوق حقیقی رساند — نیست جز عشق

کنون گر ہم کسے را ہست نیرو — بباید پیش این میدان و این گو
درین صنعت کند این داستان بند — چو من ساز دمادا از شیرہ قند
کند از صفحہ میدانِ نگا پو — خمِ ہر حرف چوگان نقطہ چون گو
اگر گو بر دو بر وے آفرین باد — من او را ہمچو شاگرد او چو او ستاد
وگر نیاید از و این کار و شوار — برین صنعت کند تحسین بسیار
معاذ اللہ ربی غافر الذنب — اتوب اللہ قد فرطت فی الجنب
من و این گفتگو بیہات بیہات — ہمہ تفہیم نبا شد با من اثبات
بدریاے خرد یکسو نہد رو — کف دعوے ز موج لاتنز کو
بہ فضلِ شاہ بود این دُر کہ سفتم — ز فیضِ جشن او چون گل شگفتم
بہ عجز م معترف در سہو و در عمد — و آخر حرف دعوینا ان الحمد

بزم افروزی رقص کنچنیان

قلم دیگر چو ابرو بہجت انگیز — شد از سر رشتہ مقصد گہر ریز
بوصف بزم رقص از معنی خاص — برنگ زلف شد ہر سطر رقاص
طوائف گرم رقص و پاے کوبی — ببر کردہ لباس کارچوبی
دو دامی جامہا از گلبرگ گلشن — کناری جھلمل افزا و ور دامن
رخے بر ہمزنِ ہنگامہ گل — نگاہے قاتلِ کیفیتِ مل
جبینے ہمچو صبح بہجت انگیز — خمِ ابرو چو نوکِ رشتہ تیز
از آن ابرو و پیشانی تابان — مہا کب با د صبح عید قربان
در ابرو کرد جا دلہاے مشتاق — تو گوئی شیشہ ہا چیدند بر طاق

بآن قدرت که اورا در سخن بود — که گنج سینه اش در عدن بود

در بیان

بآن قدرت فزودش قوت جان — نوید وعده گنج از خضر خان

بود شاهد براین معنی چو در سفت — که این بیت از زبان خضر خان گفت

چو دید این رنج طبع گنج سنجت — کم از گنجی نباشد مزد رنجت

نیارست آن بهارافزای تفرید — به موسیقی چنین بزم طرب چید

اگرچه میر خسرو بود اوستاد — ندارد چرخ چون او دیگرے یاد

بفکر و رد و پرواز دارد — نبی بود و ولے اعجاز دارد

در انواع سخن کاندر جهانست — به قدرت خسرو صاحبقرانست

ولے من هم ازین گلدسته نو — درین عصرم بجاے میر خسرو

در بیان

کمال از طرف خود دلخواه دارم — امید تربیت از شاه دارم

بود تا بنده فضل و تیغ هردو — که دارم برق و دارم میغ هردو

من از زید علی شمشیر دارم — کمال فضل هم زان شیر دارم

بصدق این گفتگوے من قرین ست — صحیفه شاهد کامل برین ست

صله گر داد خسرو را خضر خان — به نظم مثنوی گنج فراوان

شه ما چشمه آب حیات ست — که صد چون خضر خان رازو براست

خضر خان نوکر این خاندان ست — که هر خان در شمار نوکران ست

ازین سر چشمه دریاے اعظم — جهان سیراب مقصد باد و من هم

گل افشان کرده ام از دور بینی — چمن سازی و معنی آفرینی

ثنا سد بهر کز فطرت شگفت ست — که پیش از من کسے زینسان نگفت ست

۴۹

مثنوی میر عبدالجلیل بلگرامی

نگردد گرز حسنِ صنعت آگاه
به حسنِ نظم گیرد حظ و لنخواه

مغل از راگ هندی آشنا نیست
به بحرِ فرس هندی را شنا نیست

اگر آن این و گر این آن نداند
به نظمِ من ز معنی در نماند

طرب پیرا شود از نکته دانی
به شادابیِ الفاظ و معانی

مرا کز شمعِ فطرت اقتباس است
ز یارانِ سخندان التماس است

که از روئے توجه با دلِ صاف
کشد از راهِ معنی بذلِ انصاف

به معیارِ نظر سازند با هم
بهر بیتے ازو بیتے ز من ضم

درین دریا شناسے ما به بینند
تلاشِ دست و پاے ما به بینند

تفکر را بخونِ دل سرشتم
کز و یک پرده نازک تر نوشتم

اگر آن بو و گل این بوے آنست
وگر آن باغ بود این جوے آنست

مثل دایر بود در همزبانی
بود بهتر ز اوّل نقشِ ثانی

نه از فخر و تعنت گفتم این حرف
که او بحر است و من دریوزه ظرف

ولے چون ابر از دریا خورد آب
چمن را رنگ بخشد رنگ را تاب

ز فیضِ او شود سرسبز تر باغ
دمد گلهاے رنگا رنگ در باغ

من آن ابرم که چون من افشاندم
به گلزارِ سخن گلها دماندم

بیانِ نغمهٔ هندی و فرسی
نشاندم بر طرازِ نو به کرسی

چنان کردم سخن در نغمه انشا
که روحِ میر خسرو گشت ز و شاد

چو خسرو در عروسیِ خضر خان
که بردازوے دول رانی دل و جان

به نظم آورد شعرِ سحر پرداز
بیاے کرد از موسیقی و ساز

امامِ مثنوی گویان نظامی
زلالی زد در اقرارِ غلامی

چو در سحر آفرینی کرد آهنگ
پرید از زد سحر سامری رنگ

چو او از تنگِ معنی را طراز زد
نگارستانِ مانی رنگ باز زد

ز گلزارِ معانی شد چو گل چین
بباغِ نظم بزمے چید رنگین

بدامانِ تکلم شد گهر ریز
ز لحنِ باربد در بزمِ پرویز

چنان در سلک گوهر بست سی لحن
که خاطر را ازو گلزار شد صحن

کلامم چون ادائے مدعا کرد
باو در نکته سنجی اقتدا کرد

پے بزمِ شهنشاهِ مکرم
بنظم آوردم این سی لحن من هم

شهنشاهے که پرویزش غلام ست
نه از خیلِ اخص از خیلِ عام ست

نباشد شبهه در دل هیچکس را
که باشد بنده اش پرویز کسرے

گواهی میدهد رومی و طوسی
که کسرے بود در دینِ مجوسی

مجوسی گر همه سدّا دجاه است
غلامِ بادشاهِ دین پناه است

اسیرِ زورِ صمصام است کافر
غلامِ شاهِ اسلام است کافر

اگر پرویز بودے اندرین عهد
به حفظِ ملک خود کردے بسے جهد

امان میخواست از تیغ شهنشاه
روان میکرد دخترا بدرگاه

بباغِ جشنِ این شاهِ جهانبان
بهارِ نظم را کردم گلستان

نظامی را تتبع گر نمودم
ولے حسنِ دگر بروے فزودم

جگر چون دانهٔ یاقوت سفتم
که نامِ پرده ها در پرده گفتم

که تا هر سامعے کز نارسائی
به موسیقی ندارد آشنائی

سرود الحق نسیم شادمانی ست — نوا مروا ۱۲ ئے نیک کامرانی ست
مغنی تالب خود در فشان کرد — شکار ۱۲ ہوش چون نخچیر گان کرد
دہن از نغمہ چون گوہر کشاشد — تو گوئی حقہ ۱۲ کاوس وا شد
نوائے نغمہ چون گشتے سبک سیر — گذشتے راہب ۱۲ ناقوسی از دیر
نوائے دلربا در تختۂ چنگ — بود او ۱۲ رنگی اقلیم آہنگ
چنان در نغمہ عیش شادمانی ست — تو گوئی روز جشن ۱۲ مہرگانی ست
جہان زین نغمہ ہا شد آنچنان شاد — کہ از کین ۱۲ سیاوش کے کند یاد
نسیم نغمہ چون در دلبری شد — لب ہر غنچہ ۱۲ کبک دری شد
دل از حاصل ۱۲ نواصد داد یابد — چو آن مفلس کہ گنج ۱۲ کاد یابد
حلاوت داد آہنگ نو آئین — کہ باشد میوۂ این باغ ۱۲ شیرین
چنان آہنگ با کردند مدہوش — کہ دیگر کین ۱۲ ایرج شد فراموش
نشاط اندوخت ز آہنگ ۱۲ سازدل — بہ تخت طاق ۱۲ دیسی کرد جا دل
عروجے داشت آہنگ آنچنان یاد — کہ جایش ماہ ۱۲ بر کوہان خود داد
نوا در دل نوازی راح ۱۲ روح است — کہ در کیفیتش فیض صبوح است
ز جشن شاہ و ساز و برگ امید — بگیتی تازہ شد آئین ۱۲ جمشید
جہان زین جشن آئین نوی یافت — دل از فیض نوا کیخسروی ۱۲ یافت
ز جلت زہرہ رنگ افروختہ داشت — ز داغ سینہ گنج ۱۲ سوختہ داشت
چسان وصف نوا لب سا زد اظہار — بود آرایش ۱۲ خورشید و شوار

فخریہ

صفت را مشکرانِ فارسی خوان
کمند انداز دل از موجِ الحان

نگیسا[1] فطرتان و بارِبد هوش
که شد زاهنگ شان هر عضو چون گوش

برنگِ بارِبد در بزمِ پرویز
سرائیدندسی لحن دلاویز

چنان از سازِ شان آهنگِ میجست
که دل را مرغِ هوش از چنگ میجست

بدانسان در هوا آهنگ جسته
که شاد[2] روان مروارید بسته

زبس مدِ نوا سرسبز بودے
هوا یکسر چو سروستان[3] نمودے

بهارِ نغمه چون در دلدهی شد
نے از فیضِ نوا سرو[4] سهی شد

ز جوشِ نغمه و آهنگ سرسبز
بهارستانِ دل شد سبز[5] در سبز

ز مطربِ هر نوا دُرِ ثمین ست
بمعنی گنج[6] باد آورد این ست

به دلها از نسیمِ این ترانه
سویدا میشدے چون مشکدانه[7]

که شبدیز[8] خرد خوردے سکندر
چنان مدهوش کردے نغمهٔ تر

خرد گفته شبِ[9] فرخ همین ست
درین شب نغمه عشرت آفرین ست

نماند اندر دلِ کس هیچ حسرت
ازین شب گشت فرخ[10] روزِ عشرت

نوائے ساز[11] همچون سازِ نوروز
جهان را کرد یکسر عشرت اندوز

کلیدِ زخمه چون گردد مقابل
برنگِ قفلِ رومی[12] وا شود دل

نشاط افزود دل را فیضِ الحان
که باشد فیضِ الحان را مشِ جان[13]

معنی مصدرِ عشرت سگالی ست
ز زلفِ چنگ خود در مشکمالی[14] ست

بگوشِ آهنگِ مطرب خوشتر آمد
چو نوشین[15] بادهٔ در ساغر آمد

نسیمِ نغمه بود از فیض کاری
هوائے نیمروز[16] از نوبهاری

چنان بربط با اوج نغمه آید — که هوش از رستم زابل رباید
مغنی بوسلیک راح عشرت ست — سرود او ره دلخواه عیش ست
نسیم نغمه نوروز صباشد — عشیران را معشرت سینه واشد
بود هر نغمه راه عشرت انگیز — دل شوریده را در این ره اویز
نه نوروز عجم را باشد این عیش — نه نوروز عرب دارد چنین عیش
چنان آهنگ بردے هوش محفل — که بودے در تپش زنگولهٔ دل
دل و جان را دهد عمرے دوباره — بهار چارگاه چارتاره
جهان شد آنچنان با نغمه مشغول — که شد هنگامهٔ غرال معزول
چو بر آهنگ زد مطرب کران را — زاوج هوش زیر افگند جان را
چنان مطرب نوا رنگین سراید — که نے نیشکر خوری ماند
بخون نر نزیر ملالت نے کمر بند — بر نگ نیزه در فتح نهاوند
دف از نقش نوا رنگین بهارست — تو گوئی چون کف بستهٔ نگارست
بدهلی گفت دل مازاد شانک — که از وے اصفهان شد اصفهانک
مخالف را درین جستن جهانگیر — نصیبے نیست غیر از نالهٔ زیر

تحریر آوازه که هر کدام از ترکیب دو مقام حاصل میشود

به فیض سلمک رنگین قانون — ز سر گردانی آمد فکر بیرون
نواشد با طرب آن مایهٔ دمساز — که گیتی میکند از جشن شریاد
نوائے کاسه دارد فیض نوروز — گوش تفریح دل بخشد شب و روز

تحریر سی لحن

دولت گر بر مقام عیش شید است ‖ ز تار ساز راه راست پید است
کند هر پرده از عشرت فزائی ‖ چو معشوق مرقع دلربائی
باین لذت چو زاهد آشنا شد ‖ نماز پنجگاه از وی قضا شد
مغنی نغمه چون باده انگیخت ‖ بجام باده کحل اصفهان ریخت
بدینسان نغمه سنجی ریز در شور ‖ نه خسرو گوش کرد از کس نه شاپور
رسائی بسکه در آهنگ و سار است ‖ نشاط اندوز وی اوتا حجاز است
بهار از شش جهت شد در نظاره ‖ سه گاه عشرت افزای ستاره
ز موج نغمه قوال هنرمند ‖ کمندی بر حصار چرخ افکند
ز شوق نغمه جان پرور هند ‖ عراق آمد بسیر کشور هند
چو خوش روی عراق از نغمه خوب ‖ مغنی کرد عقل و هوش مقلوب
بزرگ و کوچک از آهنگ محظوظ ‖ سر انگشت نوا از چنگ مخطوظ
چو بر چرخ این همایون نغمه بشنید ‖ نهفت از شرم روی خویش ناهید
غم امشب پایمال بی ثباتی ست ‖ نواها بر سرش رکب بیاتی ست
چو مطرب نغمه شادی برانگیخت ‖ حسینی در گلوی تشنگان ریخت
ترنم آنچنان عشرت پناه است ‖ که داد عیش در اوج دوگاه است
تحیر آنقدر شد نغمه ساز ‖ که حشم هوش از حیرت بود باز
مغنی چون نوائی تازه سر کرد ‖ دل عشاق را آشفته تر کرد
ز تاثیر بهار نغمه هر جا ‖ دل زاهد شود نوروز خارا
چو افگند این ترنم تا فلک شور ‖ تماشا کرد از بام سما هور

نوا را از طرب ترکیب باشد — حسن را از لبش تعقیب باشد
ز ترکی نغمه پرداز ان بهر سو — تو شوق سرزد ز قیقان شد اغو
تو شوق باز اول اوخشا بولدی موندا — کونکل آجلدی اول دل بندک اوخشا
نوا شد چون نسیم نوبهاران — چو غنچه دامنگفت از وی دل و جان
نوا ورنے چنان شیرین اثر شد — که بے دست مطرب نیشکر شد
نوا در ترک و تاز خاص و عام ست — بتاراج خرد ترکی تمام ست
ترانه سنجی قوال خوش گوے — به چوگان نوا دل برد چون گوے
سرائیدند قوالان چیده — بسا آهنگ نادر ناشنیده
دل از فیض نوا می شد چو گلشن — ترانه میدمید ے روح در تن
چنان قوال زد نقش طرب ناک — که می مالید هر کس دیم در خاک
خرد بیهوش گشتے زان ترانه — چو بسمل از نگاه قاتلانه
چنان قوال آهنگے کشیده — که گردون در نواے او دنیده
کسے کو بزم شاهان را بسے دید — چنین آهنگ نادر تا نشنید
گرفت از نغمه هاے خسروانی — جهان پیرانه مواز سر جوانی
چنان آهنگ بربط دلفریب ست — که گوش مرد قانت ناشکیب ست
تو این آهنگ را با یار جانی — ندانی با دل کی بیدار دانی

تحریر دوازده مقام و بست و چهار شعبه آن

مقام نغمه رنگ عیش ریزد — ازین ره شعبه ها بسیار خیزد
درین جشن احتظاظ تازه باشد — از و هر گوشه آوازه باشد

کسے کو زین ترنم قوت جان کرد
ز شادی پاک تار طربان کرد

نوائے کاسری را گر سراید
بکسر ہوش نقد جان رباید

چنان موج نوا از تار می جست
کہ کبک را گرد خجلت بر جبین بست

مغنی نغمہ را لنسان دلنشین کرد
کہ ہر کس بے رویہ آفرین کرد

نوا را آنچنان از نشاء یہ است
کہ بیش او مے گلگون کریہ است

باستیفائے لذات ترانہ
ترا کافی ست این جشن شہانہ

جہان شد زندہ ز آہنگ تبیرہ
کزو برخاست موج جان و تیرہ

چو منقار از مے این جشن تر کرد
رہ احسن کرا ہر نغمہ سر کرد

کند گوش از پے چشم این تمنا
نوا احسن کرا ارباید او را

ز ہر دستان رباب نغمہ پرداز
دہے واکرد از عشرت گہ راز

خرد ہر نغمہ را گنج روان یافت
وزان ہر گنج بس سامان جہان یافت

کند مرغولہ بہر دل شکارے
بر نگ زلف خوبان دام کارے

نمود از نغمہ ہا در کوچہ و کو
ز ہر پردہ نگار خوشنما رو

شکیب از دل ربودے نغمہ نے
شکستے نشاء او صورت مے

اگر دہلی نماید فخر شاید
نوائے زین بہ اگرا کے سراید

بود در گلشن گلریز ہر لب
سرود خار کن بایت درین شب

خروزین نغمہ عریان از لباس ست
گدائے زہد را ہیم پلاس ست

قرار از دل ربودے نغمہ بیشک
کہ بودے صبر در دلہا چو رشک

عد الطنبور نہر الصوت فی الجمع
فسال البقرح الارواح بالسمع

نوا گوید قوام سامری ام
پئے تقویم چون پت منجری ام

ربودے ہوش دلہا نغمہ ازبس
بنودے باخبر از خویشتن کس

نوائے نغمہ بود از نقص ہا پاک
نباشد در نگار حور دیس آک

چنان در نغمہ باشد دلپذیری
کز افسون ترنم دیو گیری

چو صید دل نماید حسن آہنگ
پرد از چہرۂ ہر یار سارنگ

چنان مستانہ مطرب نغمہ سر کرد
کز و شد شعلۂ غم در بدن سرد

لب ہر ساز این معنی ادا کرد
کہ جشن شاہ کام ما روا کرد

حیاتے یافت دل زین نغمہ در دم
کہ پر بینم ہلاکت بود از غم

چو گوگرد ید جوف ساز مرد نگ
لبالب دان میان گور سارنگ

ازین رہ بار بد در رشک بند ست
زافتادن درین گور تشخند ست

چنان در گوش بانگ نے اثر کرد
کہ این گور اپر از گلہائے تر کرد

ز موج نغمہ تا بد غم ز دل رو
کہ بر غم نیغ با تر دن بود او

متانت در ترنم آنچنان بود
کہ آہنگ از گسستن در امان بود

دمد گل رنگ حرف و صوت قوال
کہ باشد در حقیقت رنگ نگ آل

بہ الفت ہمدگر را داد یاری
نوا و ساز از صحبت بر آری

چنان در نغمہ سنجی بود قانون
کہ می آمد خرد از ہوش بیرون

زدے ہر نغمہ نقش دلپذیری
بمے کہ دل ربودے گاہ زیری

مغنی آنچنان فال طرب چید
کہ کاہن دول ہوش خود تہی دید

چنان از نغمہ دل بر بیغمی زد
کہ بے اہمال کوس خور می زد

ز دنیا ہری

ز دنیا ہری

ز دنیا ہری

ترنم آنچنان نقش طرب بست — که دل از اندام کلفت بر ملا رست
چو بربط نغمهٔ زنگین برون داد — مبشر ناقوان شراب لاله گون داد
مغنی بر نوا زانسان و تر زد — که از بربط بهار عیش سر زد
چنان هر پرده را صوت و نشید است — که قفل دل ازان رام کلید است
کمانچه از پی اندوه واس است — غم از جوش طرب منکوب یاس است
نوای نغمه پرداز ان زهر باب — فگند آرام در دلهای بیتاب
شگفتن های دل در دست تار است — که آن را نغمه گل دیس کار است
نوای نغمه گرم دلبری بود — بنظم گوهر بیگو جری بود
نوا های مخیر می ستودی — که کردی سینه را چون صحن گلزار
درین بزم از برای نغمه خوانان — به پیش آساوری را ای دل ارجمان
نماند از نغمه در صحرا و کوها — بدل تغییر جانب ها و سوها
اگرچه زهره دارد خوش نوائی — بدانی حال او این سو گرائی
مثل این نغمه را دانش به مے زد — برو صد چوب لا والله نے زد
حکیمانه دهد هر نغمه از تال — بهر کس نشاء ز اکمال سه ریغال
ز بس مدهوش شد زین نغمه هشیار — ندارد از الٰه یار ائے رفتار
چنان ز دراه زهد آهنگ دستان — که دل دادند ناس ریا پرستان
ز جوئے تار شد سرسبز مضراب — شود از جو گیا البته شاداب
چو غم را این نوا سرپنجه بر تافت — دل غمناک کبری نغمتے یافت

مثنوی میر عبدالجلیل بلگرامی

سرود نغمه پرداز ان هندی ‖ ربود از هوشمندان دل برندی
زدستان کز دل را گرم پرواز ‖ به تالان متاع صبر و مساز
رساتر از شراب سُرخ ترنم ‖ نوا در تار ها گرم تلاطم
نوا میکرد کار شربه مے ‖ شدے هر ره گرامت از دم نے
ترنم فوت روح و خط جان بود ‖ بخون گرمی شراب مرجان بود
نه چندان نغمه زد از هر طرف جوش ‖ که دل ایمن شود از غارت هوش
چنان مرهم نوا بر زخم دل بست ‖ که این زخم از غم بے مرهمی رست
بود در رهش از آواز پرده ‖ تو سُندار داز هر ساز پرده
چو جوش مے نوا از تار می جست ‖ از ان مے مستمع گشتے سیامست
نسیم نغمه ها در مشک مالی ست ‖ ملک بالاے گردون در بوپالی ست
نواے نغمه کاهو دا از گهر گوش ‖ ربود از دل شکیب و از خرد هوش
از ان آهنگ راگنی حت بخش جان است ‖ که در هر نغمه اشکل لیان است
دران محفل کجا بر گوش میزد ‖ نواے کان نه راه هوش میزد
ز شوق این نواهاے دل آرا ‖ کند گل آرزو از خاک دارا
بهر سو جوش زد چندین ترانه ‖ از انها یک ترانه بے ادا نه
چو مطرب دام رنگین در هوا بست ‖ ز شوقش مرغ دل بے بال و پر جست
اگر شاپور با خسرو بخاک است ‖ پے این نغمه از حسرت هلاک است
چو بحر نغمه در طغیان در آید ‖ بهر موجے ترنم دل رباید
رباب از تار دارد جاده عیش ‖ در آهنگ است از مد ماده عیش

سرود نغمه پرداز ان هندی ‖ ربود از هوشمندان دل برندی
زدستان کز دل را گرم پرواز ‖ به تالان متاع صبر و مساز
رساتر از شراب سُرخ ترنم ‖ نوا در تار ها گرم تلاطم
نوا میکرد کار شربه مے ‖ شدے هر ره گرامت از دم نے
ترنم فوت روح و خط جان بود ‖ بخون گرمی شراب مرجان بود
نه چندان نغمه زد از هر طرف جوش ‖ که دل ایمن شود از غارت هوش
چنان مرهم نوا بر زخم دل بست ‖ که این زخم از غم بے مرهمی رست
بود در رهش از آواز پرده ‖ تو سُندار داز هر ساز پرده
چو جوش مے نوا از تار می جست ‖ از ان مے مستمع گشتے سیامست
نسیم نغمه ها در مشک مالی ست ‖ ملک بالاے گردون در بوپالی ست
نواے نغمه کاهو دا از گهر گوش ‖ ربود از دل شکیب و از خرد هوش
از ان آهنگ راگنی حت بخش جان است ‖ که در هر نغمه اشکل لیان است
دران محفل کجا بر گوش میزد ‖ نواے کان نه راه هوش میزد
ز شوق این نواهاے دل آرا ‖ کند گل آرزو از خاک دارا
بهر سو جوش زد چندین ترانه ‖ از انها یک ترانه بے ادا نه
چو مطرب دام رنگین در هوا بست ‖ ز شوقش مرغ دل بے بال و پر جست
اگر شاپور با خسرو بخاک است ‖ پے این نغمه از حسرت هلاک است
چو بحر نغمه در طغیان در آید ‖ بهر موجے ترنم دل رباید
رباب از تار دارد جاده عیش ‖ در آهنگ است از مد ماده عیش

مپرس از دیو ہائے آتشین دم | که عفریت از نگاہِ شان خورد رم
چو بختِ تیرہ اعدائے شاہی | سراپائے ہمہ غرقِ سیاہی
قوی ہیکل مہیب آگندہ بازو | عیان پشتِ نہنگ از چین ابرو
بجائے تکمہ ہا در چپکنِ شان | سر مژہ دو فرعون است وہامان
بہ خصم شاہ ہر یک بسکہ کین داشت | تو گوئی دو رخے در آستین داشت
شرارہ افشان چنان شد دیو سرکش | که لنکا غوطہ زد در بحرِ آتش
نہ از باروت دودے جلوہ گر شد | که از گیتی بخارِ غم بدر شد

موج خیزیِ نغمہ

بوصفِ نغمہ شد ہر صفحہ چون چنگ | بر و ہر سطر چون تارِ خوش آہنگ
قلم شد در دوات از فیضِ این سور | بمدحِ نغمہ سنجان شکلِ طنبور
بسعیِ مطربان از جوشِ نغمہ | ہوا گردید گوہر پوشِ نغمہ
تنگفتن گل کند از موجِ آواز | رگِ ابر است گوئی تارِ ہر ساز
چو مطرب نغمۂ رنگین سراید | زشاخِ ارغوان رنگین تر آید
چنان رقصد نوا بر تارِ ہر ساز | که بر روئے رسن رقصد رسن باز
بود مرغولہ آوازِ تحریر | بصید ہوش چون زلفِ گرہ گیر
کند مرغولِ شان دل در فلاخن | زند مضرابِ شان در سینہ ناخن
چو آہنگِ نوا در تاختن شد | کمندِ صید آہوئے ختن شد

آغاز و بیان تحریر اسامی پردہ ہائے ہندی در قالبِ الفاظِ فارسی

زہندی مطربانِ نغمہ پرداز | گلِ عشرت دمید از شاخِ آواز

بہم در جنگ پیلانِ مقوی
بہ جنبش بین دو کوہِ سنگ موسی

چنان از خشم و کین گشتند پُر باد
کہ آتش در نہادِ شان در افتاد

شود از جنگِ این فیلان مبرہن
کہ زر پیدا شود از کانِ آہن

ز فیلان مقوی چون شرر جست
بہ فیلِ چرخ زنجیرِ طلا بست

شرار از سرکشِ خرطومِ فیلان
چو برقِ از رگِ ابرے نمایان

درین فیلان نگہ کن قلبِ اعیان
طلا شد نقرہ بَرّاقِ دندان

چنان شد صدمۂ فیلان زہر سو
کہ فیلِ چرخ زد دزدیدہ پہلو

چو گرم از صدمۂ پرخاش گشتند
ہمہ تن کیسۂ خشخاش گشتند

چو کان زر ز جودِ شاہِ اکرم
بیک ساعت بیاشیدند از ہم

ز دل جنگِ شتر ہر عقدہ حل کرد
نگہ از سیرِ شان رقصِ الجمل کرد

ز شیرِ شعبدہ دل در تحیّر
کہ در آتش دویدی از تہور

گو زنان آن قدر گشتند گستاخ
کہ سر کردند جنگِ شاخ در شاخ

نگارین آہوان ہر سو شر ریاز
تعجب بین کہ آہو کرد پرواز

ز زر بارِ شتر رو دیگر بجایم
بجنگِ زرگری پا کرد قایم

ز انواعِ طیورِ آتش آگین
ہوا شد آشیانِ مرغِ زرّین

بہر جانب درین زرّین گلستان
بود طاؤسِ مستی بال افشان

ز ہر این خوش جلوہ طاؤسانِ چیدہ
کسے طاؤسِ زرّین پا ندیدہ

بر عدِ حقہ ہائے آتشین جوش
زد لہا شور محشر شد فراموش

صدائے حقہ ہا باشد با نبوہ
طراقِ استخوانِ سختِ اندوہ

نمودے چنبرِ چرخی بہ آئین — بہ بحرِ مشک شب گرداب زرّین
ز چرخی شد عیاں بر عام و بر خاص — کہ خورشید اندرین شب گشت رقّاص
ہوا پوشید زیور ہاے پرکار — سوار[1] از چرخی و از پھولجھڑی ہار
بنفشہ تختہ ہاے شعلہ افروز — سرِ شب را گرفتہ در بغل روز
کبودی بر سر زردی نمودار — چہ گل کردہ بہار زعفران زار
ز سمہ[2] کاریِ ہنتال رخشان — حریرِ شب سراسر شد زرافشان
چنان فوّارۂ بھوناس زد جوش — کہ از زرّین تر شمع شد ہوا پوش
پرندِ دود را موشک[3] کند حرق — درا بر تیرہ گوئی می جہد برق
درین شب طرفہ نیرنگی زدہ سر — کہ موشک در دویدن شد سمندر[4]
پئے اعدائل باروت سامان — بود چون اژدہاے آتش افشان
مقلد پیشہ شد گلریز[5] در سور — ز اشکِ آتشینِ خصم مقہور
بنفشہ ہمچو روئے خصمِ دون شد — کہ نیمے زرد و نیمے نیلگون شد
ہوا لکہا ہر طرف واکرد آغوش — برنگ شعلہ ہاے شوق در جوش
زمین دود آسمان شد آسمان سیر — کہ پُر شد سطحِ گردون از زری طیر
چنان بھونال کرد افشانِ دلکش — کہ از وے ادہم[6] شب گشت ابرش
ہوا زین جشن از بس کامِ دل راند — بہر جانب نثارِ زر برافشاند
ہوا چون کیمیا پرواز بنمود — طلاے خالص از خاکستر دود
ہوا شد از شرارِ طایر اسلوب — پُر از زرّین ملخ چون صحنِ ایوب
درآ تشبازیِ انواعِ حیوان — تماشا دارد امشب جنگِ فیلان

[1] سوار ۔ گروہ سوار از آتشبازی ہاے گوناگون ۔ غیاث
[2] سمہ ۔ اوہم یعنی سرپوش ابری رنگی کہ بر سیاہ و سفید و سرخ و زرد و غیرہا می افتد و بہ ہندی رنگ گویند ۔ غیاث
[3] موشک ۔ بروزن آتشک آتشبازی باشد کہ بہ ہوا رود و بہ ہندی ہوائی گویند ۔ غیاث
[4] سمندر ۔ بروزن دلبر جانوریست کہ در آتش زندگانی کند و بہ ہندی سلامندر گویند ۔ غیاث
[5] گلریز ۔ بروزن آتشک آتشبازی باشد کہ بہ ہوا رود و بہ ہندی ہوائی گویند ۔ غیاث
[6] ادہم ۔ بروزن اعظم اسپ سیاہ و ابری و بعضی اسپ کہ رنگہا بر آن افتد و بہ ہندی چتکبرا گویند ۔ برہان قاطع ۔ ادہم در لغت رنگ و ہیئت است و بعضی رنگ سرخ و بعضی رنگ ابری و بعضی رنگ سیاہ و بعضی رنگ سفید و بعضی رنگ ہر چہار آمیختہ ۔ ادہم اول باشد ۔ غیاث

ز چادرهای گلریز و لاویز — هوا چون جود شاهی شد گهرریز
بود در چادر گلریز ظاهر — بهار آبشاری از جواهر
شب از جوش هوائی ها درین عید — نگارین جامه زرتار پوشید
هوائی عزم سیر آسمان کرد — بهر جانب جریب زر روان کرد
پی تعلیم حرف روشنائی — فلک شد صفحه صرف هوائی
میان دود و نمود هوائی — چو در سطح محک خط طلائی
هوائی پر عمود دود تکوین — چو بالای منارے میل زرین
ز موج نور مهتاب و ستاره — هوا شد چرخ دیگر در نظاره
زمین بهر نثار از کان الماس — فگنده بر هوا افشان الماس
چنان در دود نمودے ستاره — که در گیسو شعاع گوشواره
نمودے روشنی جام مهتاب — چو در بوته گداز نقره ناب
نه هر جا کاسه مهتاب زد جوش — زمین از چشمه سیماب زد جوش
شد از پهونچیه پوتهه پهول رخشان — زمین یکسر پر از رنگین درختان
شجرها از طلائی صاف کردند — پرند شب مشجر باف کردند
درخت آتشین را خوش بهار است — که برگش از زر و از نقره بار است
گل سیمین بهر جانب دمیده — بران گل شبنم از دُر ها چکیده
انار از دانه با لبهاے خندان — چو مشت شاه شد یاقوت افشان
ز آتشبازی گلکار زیبا — منبت گشت جسم شب سراپا
شعاع پهلجهڑی چون شد گل افشان — تو گوئی از طرب شب گشت خندان

مه شوخی عیان از پرچم دم — مے جستن نهان در ساغر سم
چوگام شان به تندی آشنا شد — بهر گامے بپا برج العصا شد
به میدان آنچنان در دو درانید — که صرصر را سکیت خود نمایند
اگر آئینه باشد فرش میدان — نیفتد عکس شان از تندی شان
چنان در نرم رفتاری درایند — که بر تار نظر جولان نمایند
خرامان چون نگار جلوه گستر — نشاط نشاء مستانه در سر
به جلوه چون بیارایند گردن — صراحی یاد گیرد سجده کردن
گریبان زیبی شان وقت رفتار — کند در رفتار را دامان گلزار
به جستن جستن از همت گمارند — قدم بر سلم سرعت گذارند
وثوب شان تعجب آفرین ست — مثال ظفره نظام این ست
قوائم گرم گلبازی بصرصر — به بحر بادپیمائی شناور

هوا پیمائی جلوداران

جلوداران آهو تگ صبا پے — به تندی زود رس چون نشه مے
زده یکدسته پر بر تارک سر — چو هدهد در هوا گردی سبک پر
نمایان رنگ شان چون غنچه گل — صدائے آن نسیم شور بلبل
دویدن با پریدن کرده انباز — چو فکر شعر بالا دو سبکتاز
ملازم با کوتل های ریاحی — بزیبائی چو ساغر با صراحی

شعله پردازی آتش بازی

قلم در وصف آتش بازی آمد — شهاب آسا بجولان سازی آمد

۳۲ ۳۳

یکے چون نیلیہ گردون عدو مال
یکے چون نقرۂ جنگِ صبح اقبال

چو چشمِ یار ابلق شوخ جولان
بود ابرش چو گلزارِ خرامان

سمندِ شعلہ در رفتار و در دو
گرو برده ز خورشیدِ سبک رو

سرنگ از تندیش بادِ صبا کند
بود چون برق هم خوشرنگ و هم تند

کمیتِ خوش لقا چون قلۂ کوه
زپایش سبزل تر رسته انبوه

بود مشکی چو چشمِ شوخِ آهو
که در جستن زند با برق پهلو

نشاط اندوخت دل از دیدنِ بوز
که آمد در نظر چون صبحِ نوروز

مسرت بخشی سنجاب ازان ست
که گوئی سبزه بر آبِ روان ست

هوا گردی شان چون مرغ پیدست
که از زین هر دو بالِ شان هویدست

مرصع زین به پشت و ساز بر فرق
نمایان در حنا چون در شفق برق

بزیر دامن زین گرم جستن
که آتش بند میگردد ز دامن

رکابِ شان هلالِ عیدِ نصرت
دوالِ شان کمندِ دوشِ سرعت

طلائی ساز آنها در تگ و دو
بود چون گنجِ بادآورد خسرو

بغیر از کاکلِ زرباف اجیاد
که دین شمعِ روشن در رخِ باد

چو کاکل رقصِ شوخی در گرفته
صبا آشفتگی از سر گرفته

بود از تندیِ این خیلِ گلگون
کفل پوش اطلسِ گلبافِ گردون

چو گو از زندِ دم هنگامِ جولان
سنر داین گوی را از برقِ چوگان

گلستانِ بهار آرائے شوخی
بهارین گلشنِ صحرائے شوخی

عرق از جبهۂ شان گر شود باز
کند چون قطرۂ سیماب پرواز

بود سوراخ گوشش را شکوهے
چو چاہے کو بود بالاے کوہے

نماید فیلبان بالاے پیلان
چو برہفتم فلک جا کردہ کیوان

جرس ہا گشتہ با فیلان ملازم
کہ ابر تیرہ دارد رعد لازم

جرس ہر سو بزیب و فر شگفتہ
برو دنیل نیلوفر شگفتہ

ز فیلان جلوہ گر ہر سو شب قدر
ز سازشان نمایان انجم و بدر

بزنگ چرخ ہر فیل دمان ست
کمر تنگش بزنگ کہکشان ست

بہ بین تنگی کہ زیب افزاے پیل ست
کہ چون خط عصا و رود نیل ست

بود تشبیہ تنگ و فیل اعجب
نہنگ نیل و خط صبح در شب

بہ پشت ہر یکے جلہاے گلکار
شگفتہ نوبہارے در خشن زار

ز جل ہر فیل را خت و ادات ست
بگلہاے زرین لیل البرات ست

مرصع از لالی تخت فیلان
چو گنبد بر سر کوہ نمایان

تن فیلان ز حوضہ زینت افزا
سپہرے کرد کرسی بر سرش جا

نشانہا راست بر فیلان نمایان
چو بر بالاے کوہستان درختان

چہ پرسی از دم فیلان کہ چونست
رگ ابرے کہ رنگش سرمہ گونست

جواظی اسپان

چو شد در وصف اسپان خامہ جواظ
نہ گنجد معنی از شوخی در الفاظ

انامل جلہ و مضمار اوراق
قلم ہمچون مجلی گشت سباق

قلم چون راہ بر سطح ورق برد
تحرک از ہمہ قصب السبق برد

کو تلہا در رکاب خاص بودند
کہ چون خیل پری رقاص بودند

چو بردارند خرطوم زمین سا — تکبر با تواضع بین بیک جا
به خرطوم آن خطوط سبز در سبز — چو شاخ آبنوس و برگ سرسبز
بود در جبهه شان نقش انبوه — بزیبائی برنگ کبک در کوه
به پیشانی خطِ افسر فروزان — چراغے در شب تاریک سوزان
خطِ قرمز[1] به پیشانی فیلان — اگر میدید خنساءِ سخن دان
نه میکرد بشعرِ خویشتن فخر — بدان نازد علم در پارهٔ صخر
قطاس[2] شان بغایت دلپذیرست — چو کوهِ بیستون و جوے شیرست
قطاس پیل دارد خوش بهارے — چو از کوهے برزید[3] ابشارے
تنِ هر فیل قصرِ سنگ موسی ست — قطاسِ ابیض از مرمر[4] نمودست
بجز دندانِ این فیلان چیلی — عمود[5] صبح کس در شب ندیدی
بجز دندانِ فیلانِ سیه تن — ندیدی نقره کس در کانِ آهن
نه دندان ست فیلان را که هر فیل — چنان مالید اعدا را به تنکیل[6]
که ماند اندر دهانِ فیل هر سو — نشانِ استخوانِ هر دو پهلو
تن و خرطوم و دندانش همیشه — چو کوهِ بیستون و نهر و تیشه
بود دندان برنگِ شمع کافور — برو هر طوق زرین موجهٔ نور
بپرس از دست و پای و تن که چونست — چو کوهِ بیستون و با ستونست
ازان خرطوم دارد با دهن کار — که جاے اژدها اکثر بود غار
برو گوش و سر شان از دل اندوه — چو دشتِ دلکشا در پهلوے کوه
بود هر گوش شان چون دشت ازن[7] — در و سوراخها چون چاه بیژن

فصل در شرح ساخت

[1] قرمز بفتح اول و سوم و سکون دوم و چهارم کرمے است بمقدار نخود و در بیشه ها بکثرت پیدا میشود و ماده اش مشک کرده گاهے بر اندام او قطرات خون سرخ فام حاصل سازند و اکثر قرمز ابریشم را بدان رنگ کنند و بعضے کرم قرمز ابریشم ست چه کرم قرمز مخفف کرم کرمز است و کرمز بمعنی کرم ابریشم ست و بعضے گویند قرمز مخفف قرم قرمز ست چون قاف و کاف تازی و دکن تلفظ حرف کرده اند قرمز قرمز شد ۱۲ از غیاث

[2] قطاس بضم اول و سین مهمله بمعنی روی گاو و سیاهی ست

[3] برزید بفتح اول و سکون دوم و سوم و کاف آخر بمعنی آبشار ست

[4] مرمر بضم اول و سکون دوم و سوم و راء مهمله بر وزن عنبر نوعے از سنگ سفید ۱۲ از غیاث

[5] عمود بضم اول و سکون دوم و سوم و دال مهمله بمعنی صبح صادق ۱۲ از غیاث

[6] تنکیل بفتح اول و سکون دوم و کسر سوم و یاء تحتانی و لام بمعنی عقوبت و سیاست ۱۲ از غیاث

[7] ازن بفتح اول و سکون دوم و نون بمعنی گوش ۱۲ از غیاث

جهان سرسبز شد عالم گلستان | ازین سرسبز گلزار خرامان
فسرد از رشک زلف سنبلش مشک | ز مرد شد ز موج سبزه اش خشک
شگوفه آنقدر در وی فراوان ست | که گوئی کهکشان عکس خیابان ست
مثره از لاله های بهجت آگین | چو شاخ ارغوان گردید رنگین
ز سرسبزی سرو و غازه گل | نگه گشتی تدرو و دیده بلبل
نهالش آن قدر نازک نشان بود | که بار رنگ بر برگش گران بود
طراوت می چکید از برگ بر شاخ | دهن میکرد شیرین میوه در شاخ
چنین آرائش جشن عروسی | نه رومی در جهان بیند نه طوسی

داستان شکوه آرائی فیلان

قلم چون وصف فیلان کرد تحریر | بر وی صفحه شد هر سطر زنجیر
چنان شد از قلم هر سطر مرقوم | که گوئی ریخت زنجیری ز خرطوم
صف پیلان مست کوه تمثال | سر اعدا بهیبت کرد پامال
بشوکت هر یکی گردون پناهی | کجک چون برق در ابر سیاهی
به بین خرطوم این فیلان انبوه | نهنگی گر ندیدی بر سر کوه
به خرطومش کجک دارد دادائی | مسلط عقربی بر اژدهائی
بود خرطوم را بر سر بهاری | فراز قلعه کوهی منارے
بود خرطوم بر پیشانی فیل | چو مقیاسی که باشد بر سر نیل
بود بالائے سر خرطوم فیلان | چو سر وی جلوه گر در سنبلستان
به خرطوم آن خطوط سبزی آیات | نشان پائے خضر در ظلمات

عرق ریزاز جبینِ خوش تلاشی
برنگ ابر گرم آب پاشی

بزیرِ دوش مشکِ پیرِ مشکو ہے
چو ابر تیرہ در دامان کوہے

قدم زن پاے ہر یک برتگِ ابر
دوال مشک ہر یک چون رگِ ابر

بہ گرد راہِ مشکِ شان جدل داشت
کہ ہر یک موجِ دریا در بغل داشت

چو گرد از آبپاشی شست و شو یافت
زمین ہم زین عروسی آبرو یافت

بگیتی محو شد بر وجہ دلخواہ
غبار از خاطر و گرد از سرِ راہ

تخلیہ بندی آئین

قلم چون وصفِ آئین بندی انگیخت
نگارستانِ چین بر ہر ورق ریخت

ز آئین بندیِ ارتنگ آثار
در و دیوار شد مانند گلزار

فضاے شہرِ گلشن کار کردند
دو رویہ راہ را گلزار کردند

ہنرمندانِ چابکدست عالم
دو رویہ چوبہا بستند باہم

قماش نازک از بازار چیدند
بروے چوبہا در ہم کشیدند

ز رنگارنگِ گلہاے دلاویز
بران گشتند از صنعت چمن ریز

دمین ہر طرف گلہاے تازہ
ز رنگینی برو مالیدہ غازہ

بھر سو سرو نازی قد کشیدہ
بسر سبزی طراوت بخشِ دیدہ

چرا یخود نگردد چشمِ بینا
گلش چون ساغر و سروش چو مینا

گلستانے زد از ہر گوشہ جوش
کہ شد کشمیر از خاطر فراموش

ز شہ تا خود بخت رنگ کوی و برزن
بود سرو خرامان زیبِ گلشن

بہ پیشا پیشِ شہ جمعے چمن پوش
بہارِ کاغذین گلزار بر دوش

جہان

ازان رو در رکاب شاہِ والا
نبود آن عمدہ درگاہِ اعلا

کہ حسب الحکم شہ از سوے رانی
بجا آرد رسوم میزبانی

ولے دل در رکاب بادشاہ داشت
برنگ سجدہ در محراب جا داشت

طمطراق چوبدار

ہجوم خلق از انجم زیادہ
بباغ بندگی چون گل پیادہ

تصادم آنچنان شد از حد افزون
کہ رہ در کوچہ رگ بست پر خون

نہیب چوبداران ویسا ول
روا رو ریخت در دامان دنگل

صدائے دور باش و پیش شو پیش
ہراس انداخت در دلہا ز حد بیش

گریزان بے ادب از بیم حاجب
چو لفظ وحشی از اشعار صائب

ز بیم حاجبان تند کینہ
نفس برگشتے از لب سوے سینہ

نمودہ چوبہاے چوبداران
بگلزار تو زک سرو خراماں

عصاہاے تو زک گز زر ناب اند
بہ پیش شہ خطوط آفتاب اند

عصا در دست چاؤشان پر کین
شہابے از پے رجم شیاطین

ز چاؤشان بہ خلق افتادہ غوغا
بہ جوش آمد ز باد تند دریا

گرد و پر شکوہ گرز داران
ز یاد از قطرہ ہاے جوش باران

برنگ صبح در زینت فزائی
بود بر دوش شان گز طلائی

ز گز ز نقرہ بر دوش بہین برز
نمایان گشت ماہ از کوہ البرز

رشحہ نیری سقایان

ز سقایان گوہر پاش درگاہ
گروہے پیش پیش موکب شاہ

بگردِ شاه خاصان صف کشیده
زشرگان خوشنما تر گردِ دین

امیران در رکاب شهِ پیاده
بخدمت نقدِ جان بر کف نهاده

بهارستان زیبائی در آغوش
همه چون ابرِ نیسانی گهر پوش

ظفر بر نام ایشان تیغ بندد
چمن بر یادِ ایشان شاخ خندد

شجاعت جزوِ تن چون جوهرِ تیغ
سخاوت وقفِ کف چون گوهرِ میغ

نهاده ساغرِ دل بر کفِ دست
زحسنِ اعتقاد خویش سرمست

امیران یک بیک باشاه بودند
چو انجم در رکابِ ماه بودند

مگر نوابِ قطب الملک یکرنگ
وزیرِ صاحبِ شمشیر و فرهنگ

ارسطو فطرتے کاصف نشان است
یمین الدوله عبدالله خان است

نظر بر وردهٔ فضلِ الٰهی
جوان بختِ بفضلِ دستگاهی

وزارت یافت ازوے رتبه و شان
چو گلشن از بهار و چون تن از جان

زجودش موجِ دریا تیغکارے
زتیغش شعله گردون شرارے

بدیوان چون نشیند نوبهار است
بود تیغش رگِ ابرِ جلادت

لبِ شمشیر در توصیفِ شانش
دعاے دستِ او ورد زبانش

امیر واهبِ جود و کرم اوست
وزیرِ صاحبِ سیف و قلم اوست

دلیلِ سیف جدش شاهِ مردان
بدیهی کے بود محتاجِ برهان

بخاطر خصم را گر خار خار است
برو برهان قاطع ذوالفقار است

وطن او را چو واسط از قدیم است
قلم هم زوست محبت مستقیم است

وقف بفتح واو و سکون قاف استادن در رکاب و ایستادن و توقف نمودن دم در کلام و ایستادن و طلع شدن و آنچه در ملک کسے نباشد و براے خود آورده باشد و در بعضے جا بمعنی مطلق عطا مستعمل شود ۱۲ رغیاث

وقف بفتح واو و سکون قاف استادن در رکاب و ایستادن و توقف نمودن دم در کلام و ایستادن و طلع شدن و آنچه در ملک کسے نباشد و براے خود آورده باشد و در بعضے جا بمعنی مطلق عطا مستعمل شود ۱۲ رغیاث

گردیدن چتر بر فرق شاه

بفرقش جلوه گر چتر فلک سا — هما کرده ببالا بال و پروا
مرصع چتر از دُرِّ درخشان — بنور افشانی خورشید رخشان
فلک از بهر شاهِ بحر و گنجور — نثار آورد گوئی یک طبق نور
چو چتر از فرقِ اقدس ارجمند است — ازان رو میکسر او گردن بلند است
سعادت داشت چتر از بخت همراه — که میگردید بر گردِ سرِ شاه
نمایان چتر بر شاهِ جهانبان — چو بر بالائے دریا ابر نیسان
بهشتے بود شاهِ فیض پرور — چو طوبے چتر بر وے سایه گستر

رعد انگیزی نقارخانه

درآمد نوبتِ نقارخانه — به گردون شد صدائے شادیانه
دمامه[1] جمله تن شکلِ دهان شد — دهانش راز هر چوبک زبان شد
خروشِ کوس و کرّنا[2] نقاره در گوش — چو رعدِ نوبهاران غارتِ هوش
بهارِ کرّنا[3] شد دردمیدن — دمیدن ازوے واز نغم پریدن
سرودِ شاهنا[4] از خوشنوائی — بود طومارِ سحرِ دلربائی
نواسنجیِ صنج[5] از بس نواداشت — بیانِ معنیِ برگ و نوا داشت
نفیرے داشت هنگامِ تجمل — نوائے یک چمن منقار بلبل
نه بینی جز نفیرے سرودِ دیگر — که رنگین نغمه چون قمری کند سر

عذر عدم همراهی نواب قطب الملک بهادر جنگ در رکاب بادشاه

خواصان گرد شاهِ فیض آثار — چو دورِ خط بگردِ چهرهٔ یار

---

[1] دمامه بالفتح وکاف فارسی سازے نوا
[2] کرّنا بالفتح وتشدید نون سازے بلند آواز
[3] بهارِ کرّنا بالفتح مطلق آواز و نام نقامه است
[4] شاهنا بالفتح وبحذف ها سازے بلند آواز
[5] صنج بالفتح وتشدید نون سازے بلند آواز

سپند و مجمران بزم ذلیشان | چو نون ان یکاد و نقطهٔ آن
شکر گردند در کام عدو زهر | بلا گردان او شد گردش دهر

طلوع بدر شب برات از سپهر تخت روان

پس انگه پیش آوردند تختی | به پهلو چیز چون زرین درختی
بهین تخت مرصع از جواهر | ز گلهایش بهار عیش ظاهر
شعاع مهر از رنگش نمایان | بنور عالم افروزی درخشان
جواهر جلوه گر در وی چو انجم | فروغ نور پاشی در تلاطم
بکارش کرد صرف اوستاد ماهر | ز راز خورشید و از انجم جواهر
ازان رو مجمع زر و گهر شد | که جای بادشاه بحر و بر شد
ز فیض جود شاهنشاه دوران | امام بحر گشت و قبلهٔ کان
بود هر لوحه اش در چشم امید | بر نگ جبههٔ اقبال جاوید

قطعه

ز فرط شوق شهر مدهوش گشته | همه تن صورت آغوش گشته
بدولت شد سوار تخت اقبال | سعادت در جلو بد خواه پامال
شهنشه آفتاب عالم آرا | بود برج تجلی تخت والا
فرود اقبال شاهی تخت راشان | بیفزاید نگین زیب نگین دان
به پابوسش سر افراز جهان شد | ز شه جان یافت زان تخت روان شد
دهد تا دوش خدمت تخت شه را | بدل بالد هوس هر ماه مه را
روان شد شاه باشان و تجمل | گل افشان شد گلستان تفضل
ز فیض شاه گیتی گلستان شد | زمین بالید چارم آسمان شد

بسحرِ سامری منت نهادند — که از پوشاک شاهی نسخه دادند

ندیدم در کتاب هیچ ماهر — باین تفصیل پوشاک و جواهر

کتب موجود و یاران جمله حاضر — ز حرف شان ریاض فصل ناضر

ز جشنِ خسرو جمشید آئین — سخن را دادهٔ ام پوشاک رنگین

ز بحرِ وصف شاهنشاهِ والا — جواهر پوش کردم مثنوی را

ز هر مصرعه فروغِ مه شکستم — سخن را سلک مروارید بستم

تعصب گر نخارد سینه صاف — همه تحسین کنند از روی انصاف

مرا بس خلعتِ تحسین شاهی — که باشم در سخن سنجان مباهی

به تحسینِ شهنشاهِ سخن سنج — سخن گردد گهر معنی شود گنج

باکثیر نگاهِ فیض آثار — شود نظم طلاے دست افشار

خداے بنده پرور را سپاس ست — که شاهِ جم نشان جوهر شناس ست

گوهر ریزیِ نثار

قلم دیگر چو بلبل خوشنوا شد — چمن پیراے اصلِ مدعا شد

چو زینت یافت خلعت از شهنشاه — گل افشان شد بهار بارک الله

بر و خواند از براے کامرانی — لبِ هفت آسمان سبع المثانی

نثارِ شاهِ نقدِ کان که نقدِ جان نمودند — چه نقدِ کان که نقدِ جان نمودند

نثار از بس گهر کردند مردم — زمین شد آسمانے پر ز انجم

به محفل مجمرِ زر آفتابے ست — بجورِ عود بر وے چون سحابے ست

عدو را زان شکوه و شوکت و فر — سوید اشد سپند و سینه مجمر

نمودے سہرہ اش بر روے زیبا
چو شبنم کو کند بر برگ گل جا

بجسے عطر آگین بود پوشاک
کہ گشت از وے معطر مغز ادراک

بہ قسمے داشت بو ہم بود و ہم تار
کہ گوئی دادہ اند از عطر اہار[1]

در امواج شمیم عطر شاہی
نمودے شکل ہر بینی چو ماہی

ز طیب خلق شاہنشاہ والا
دو بالا گشت بوے عطر اعلا

شمیم عطر و خلق شاہ خوش دم
چو رنگ و بوے گل زینندہ باہم

نہ عطر ست آنکہ نزد معنی آگاہ
مجسم گشت خلق شاہ جمجاہ

نسیم عطر چون افشاند کاکل
درود از ہر زبان بگفت چون گل

درود از ما بر روح مصطفیٰ باد
جناب او پناہ شاہ ما باد

و صلے اللہ و ہاب العطایا
علے خیر الورے فخر البرایا

فخریہ

بہار از شوق سامان رقم کرد
دوات از لالہ و نرگس قلم کرد

ز برگ نسترن اوراق اطلس
بر و از تار سنبل نقش مسطر

کہ در ہنگام فیض صبحگاہی
نویسد نسخہ پوشاک شاہی

بسیر گلشن ایران فرستد
جوانے از پے پیران فرستد

بتان ہم از کمال شوق تحریر
پے این نسخہ نیرنگ تصویر

دوات از چشم افسون خوان نمودند
قلم یکدستہ از مژگان نمودند

ز موج سرمہ بس نیرنگ کردند
نگہ را چون مرکب رنگ کردند

بیاض دیدہ را کردند اوراق
رقم کردند شہر آشوب آفاق

[1] اہار = آبدان

زمرّد منگاے[1] درمیان بود — که سبزیِ دولت زه عیان بود
جواهر بست بر هر عضو صف صف — پر طاؤس باشد زیبِ مصحف
جواهر را فروغ از شهریار است — که آب و رنگِ گلشن از بهار است
بود انگشتر[2] شاه مکرم — بدستِ او خطِ پرکارِ عالم
ازان روز پذیرِ حکمِ او زمین ست — که از فیروزه چرخش نگین ست
اماقه[3] بر سرِ شاه طرب فال — هویدا چون هلالِ عیدِ اقبال
رخِ شه شمعِ انوارِ تجلی ست — به جاے کاکلِ آن شمع کلگی ست
درخشان جیغه[4] چون خورشیدِ انور — سعادت میزند بر گردِ او سر
قدِ شاه است چون زیبنده سروے — نمایان جیغه چون رنگین مدروے
پے سرسبزیِ شاهِ فلک تخت — ز جیغه ساخته دستِ دعا بخت
طلائی طرّه[5] و روے دل افروز — گلِ خورشید و فیضِ صبحِ نوروز
دمید از طرّهٔ خورشید زینت — گلِ صد برگ نور از باغِ خلعت
شگفته چهره چون گل در تجمل — فروغِ طرّه در روے خورده گل
مرصع طرّه در گوشهٔ سر — چو ماهِ نو خمِ او جلوه گستر
جواهر نسخهٔ رنگین خیالی ست — که مروارید مضمون زلالی ست
درخشان سهره بر سرِ شاه بستند — که حسرت در دلِ انجم شکستند
عیان از سهره نورِ اتقائی — چو از مهرِ فلک خطِ شعاعی
شهنشه ابرِ رحمت بود و یاران — ز سهره سلکِ مروارید باران
بغیر از سهرهٔ شه کے کسے دید — که انجم کرده جا بر روے خورشید

[1] زمرد منگا ... [2] انگشتر ... [3] اماقه ... [4] جیغه ... [5] طرّه ...

مثنوی میر عبدالجلیل بلگرامی

نه یاقوت ست در پیرایه منضم — که شد رنگِ جلالِ شهِ مجسم
نه رنگِ نیلم از پیرایه تابید — طرب بر وے سوادِ دیده مالید
برائے بادشاہِ بر گزیده — فلک کردست عینَ الہر زدیده
بہارِ عیش شد بر وجہِ دل خواہ — چمن پیرائے پوشاکِ شہنشاہ
زمرّد سبزہ و لعل ارغوان کرد — بنفشہ نیلمِ بہجت نشان کرد
بر نگِ نسترن الماس تابان — گلِ خیری ز کیخسرو درخشان
مطرّالالہ از یاقوتِ روشن — گھر در رنگِ شبنم زیبِ گلشن
ازان شد این چمن شاداب ہمیشہ — کہ باشد آب و رنگِ او ہمیشہ
ز تر صیعِ جواہر شاہِ والا — بیاراست بازو بند زیبا
تو گوئی بھرِ شاہنشہ نوشتہ — فلک تعویذ از بالِ فرشتہ
گلو آویزِ الوانِ جواہر — نشد بر سینۂ بے کینہ ظاہر
ز مرآتِ ضمیرِ نور آگین — عیان شد پرتوِ اسرارِ رنگین
گلو آویز صدرِ قیصرِ معمور — نمود از لوحِ محفوظ آیۂ نور
حمائل از جواہر در برو دوش — بہارِ غنچہ ہا ز دیک چمن جوش
حمائل را محرف باہم آویخت — بزیب از ہندسہ اشکال انگیخت
دو بحرِ بر گہر مشتاق گشتہ — بہم پیوستہ و از ہم گذشتہ
شہِ والا بدستِ جود پرور — ز الوانِ جواہر بست زیور
چو در تسکین دلہا ہست ماہر — بدست آورد دلہائے جواہر
جہانگیرے درین جشنِ عروسی — بجا آورد رسمِ دست بوسی

---

۱ عین الہر بکسر ہا و سکون یا و فتح نون و ہا و راء مہملہ بمعنی آب چشمہ و آب روان و نام دریا و نام ستارہ و نام آبگیر و نام آبگیر بزرگ و نام آبگیر کہ در وے آب باران جمع شود و نام آبگیر کہ در وے آب باران جمع شود و نام آبگیر کہ در وے آب باران جمع شود

زمژگانِ سعادت سوزن اندوخت — که بر نامِ خدا این جامه را دوخت

سنجافِ دامنِ ارنازکِ ادائی — چو پشتِ چشمِ خوبانِ خطائی

زسرحدِ گریبان تا بدامن — همه جوشِ گل ست و موجِ گلشن

میان بندِ درخشان برکمر بست — که دریا از علمهایش گهر بست

علم از اجمه درنشرِ ضیاست — چو خورشیدیکه در وسط السماست

جزین هر دو علمهاے گزیده — دو تا خورشید کس یکجا ندیده

میان بستن نگه را پیش ازان داد — که از خیر الامورا وسط نشان داد

به بالا بست شاهنشاهِ والا — کمربندِ مرصّع همچو جوزا

به خنجر داد زینت شانِ شاهی — بدریا باشد الحق جانِ ماهی

قماشِ کاهیِ نازک ترا زگل — طرازِ دور دامنِ چشمِ بلبل

جواهر پوش شد شاهِ فلک قدر — زانجم می شود پیرایه بدر

شهنشاه است بحرِ فیض پرور — به برسلکِ لآلی جلوه گستر

ازان پُر کرد از گوهر برو دوش — که دریا را بود گوهر در آغوش

زشرمِ عقدِ شاهنشاهِ والا — جبینِ پُرعرق دارد ثریا

بدولت شد شهِ قدسی مظاهر — مرصع پوش زالوانِ جواهر

زمرّد در میانِ رختِ سرسبز — تو گوئی جلوه گر شد بخت سرسبز

نه لعل از رختِ شاهی بیبدوخت — که رنگِ سلطنت از شه برافروخت

نه الماس ست در پوشاک تابان — که گردیدا ختر دولت درخشان

بود پکراج زردِ میمنت فال — شعاعِ آفتابِ اوجِ اقبال

علم افتتاحِ آیات و نشان

ویشتن جامه را بجای علم بر سر نیزه کردن

ودر انجا بر اول رخت و اسباب جامه را بشکل علم

تماشا نمودن خاصه و فرستادن جامه را بجای خلعت

سرپا بودن سوار شدن شاهنشاه عالم پناه

19

بیرون آوردن شاهنشاه ۱۱۲ از قماش

طرز بالا پوش

بیرون آوردن دوم جامه و بجای سنجاف دوختن

حسن تقرر اندوختن شاهنشاه ۱۱۲ از قماش

چشم بلبل نمونه ۱۱۲ از قماش

بلبل چشم نمونه ۱۱۲ از قماش

بیرون آوردن اول و بجای پیمان دوختن

بخشیدن لاکه فتح را زبان بریدن و بالا کردن

ملک مرادیدو گفتند کران را بستدی

از گفتند و بنهم اول و فتح نامی

گوهشت ۱۱۲ از قماش و دادن بخشیدن

فروغش نور بخش چشم امید — تو گوئی بافتند از تار خورشید
صفایش آن قدر پر تو فگن بود — که گلها گویا عکس چمن بود
ز بس دولت برو مالید مژگان — اتو شد از خط مژگان نمایان
اتو در جامه گل باف زد اوج — به بین دریائے زینت موج در موج
گریبان از شکوه شان شاهی — تجلی مطلع نور الٰہی
گریبان را زخ زیب و نگار ست — که این خورشید و آن صبح بهار ست
بهار ین جبهه شاه عدو مال — بود مرقاه سرسبزی اقبال
مرصع آستین فیض آثار — ز دریائے کرم نهر گهر بار
ز چین آستین جود پرور — شکر خند تفضل جلوه گستر
نگارین بندها غارتگر هوش — بهار یک چمن زینت در آغوش
ز شاه جم نشان هر بند جان یافت — ز اندازش تحرک میتوان یافت
لطافت کرد با هر بند پیوند — به بند او نگاه عاملے هند
مگر چین دوخت از رشته جان — نگارستان چین از وے نمایان
بدامانش که دل بروے نثار ست — به متن حاشیه شرح بهار ست
مزین دامنش در جلوه گردن — چو سرو خوشنما در صحن گلشن
به وسعت دامن شه جلوه پیرست — که وسعت لازم دامان دیر ست
قماش استرش از بس تنک بود — به پیش لطف او شبنم خنک بود
فراوین دلاوزش بدامن — چو موج سبزه بر گرد گلشن
خور از خط شعاعی کرد رشته — پے این جامه زینت سر رشته

بلے شاہ است خورشیدِ جہانتاب | کنول چون دید خورشب گفت شاداب
چو آئینِ سواری شد مرتب | کشود از کاکلِ خود یک گرہ شب
شہنشاہِ جہان بخش و جوان بخت | کہ چون خورشید دارد از فلک تخت
طلب فرمود پوشاکِ دلاویز | کہ گلشن از بہارش گشت گلریز

رنگ آمیزی پوشاک و جواہر

برنگ آمیزی پوشاکِ والا | قلم طاؤس رنگین شد در املا
ورق در کف حریر برگ گل شد | سخن در صفحہ عطر آمود مل شد
چمن را خوانچہ خلعت بدوش ست | کہ شاہِ جم نشان پوشاک پوش ست
چو داد اول بہ بستن چیرہ را تیج | نمود از مدِ بسم اللہ تہ پیچ
چو شاخِ گل بسر پیچیدہ دستار | کہ ہر پیچش بود چون موج گلزار
بسر پیچیدہ چون خورشید انور | ز موجِ نور اقدس چیرۂ زر
بہر پیچش دلِ اہلِ نظر بند | چو در خطِ شعاعی درۂ چند
ز سر تا پیچ مرصع چشم بد دور | عیان شد معنیِ نور علے نور
بود سر تا بہ تیچ تابان مرد ماہر | ز بحرِ اعتلا موجِ جواہر
چو بحرِ اعتلا زد جوش بر اوج | جواہر جلوہ گر شد موج در موج
نگارین جامہ چون گل بہ بر کرد | کہ دولت تارش از نورِ نظر کرد
نزاکت در قماشش آنچنان بود | کہ بارِ بوے گل بر وے گران بود
نہ شبنم جلوہ در گل بر ورق کرد | گل از شرمِ قماشِ او عرق کرد
منقش ہمچو دیباے چمن بود | معطر چون نسیمِ پیرہن بود

ز نورِ شمعها کاندر ظهور ست — سراسر بزم سروستانِ نور ست

صفِ قندیلها در محفلِ سور — بباغِ بزم هر سو خوشهٔ نور

بلورین چلچراغِ پرتو انداز — تجلی خرمنِ نورِ دل افروز

نه بزم از چلچراغ آرایش افزاست — هجومِ اختران بهر تماشاست

شعاعِ چلچراغانِ بلورین — نشاط افروز چون در صبح پروین

صفِ فانوسها چون گنبدِ نور — بانواعِ تجلی گشته معمور

ز هر فانوس بیند چشمِ انصاف — دلِ نورانی از پیراهن صاف

به فانوسِ خیالی دین مانوس — نظر در سیرِ رنگِ بالِ طاؤس

دران شب بود بر فانوسِ رنگین — حبابِ نور در دریایِ مشکین

هزاران مشعلِ تابنده چون ماه — شعاع آموده کرده کوچه و راه

شعاعِ مشعلِ تابان دل افروز — برنگِ پرتوِ حسنِ گلوسوز

برایِ گردنِ ظلمت بدنیا — دو شاخه کرد هر مشعل مهیا

چراغان آنقدر هر سو فراوان — که گیتی آسمان شد از چراغان

جهان از بسِ لباسِ نور پوشید — تجلی از در و دیوار جوشید

طرب کرد از چراغان شانهٔ زر — که در هم داشت شبِ زلفِ معنبر

چراغان می نمودند از تجمل — چو برگِ ارغوان در دشتِ سنبل

چراغانِ جمله تن گشته دهانها — فتیله گشت بر شکلِ زبانها

دعا کردند بهرِ شاه چون من — که شمعِ سلطنت زو باد روشن

چراغانِ کنول مشرب شگفته — تعجب بین کنول در شب شگفته

---

۱۵ بر آوردن فوج اول و فوج دوم و نقل نمودن فوج اول و دوم بخشی و علی دیگر و چراغان کردن بزم نوراني ظاهر شود و معنی سایه چنانکه مشهور است خطاست ۱۲ از فرهنگ

۱۶ فانوس خیال و فانوس خیال فانوس باشد که اندرون آن گرد شمع یا چراغ را پرچینند یعنی

وصف حنابندی

به گلزار حنا بندی درایم — سخن را چون حنا رنگین نمایم
به تحریر حنائے کتخدائی — ورق چون صفحهٔ گل شد حنائی
بزیبائی عروس و شاه گشتند — بنوبت همچو شاخ گل مخاطب
چو حاصل گرد انگشت از حنا قوت — مرصع گشت شاخ زر بیاقوت
حنا شد چون بر انگشتان گل افشان — ز غیرت آب شد لعل بدخشان
گل افشان حنا در کف چنان شد — که گلدامے برائے صید جان شد
چو از رسم حنا بندی و ساحق — فراغت را بکف دادند زان اوق
بهین اختر شناسان رصدبین — مبارک ساعتے کردند تعیین

نور پاشی چراغان

شبے روشن تر از صبح سعادت — مصفا چون دل اهل عبادت
ز رنگ سرمه گونش دیده روشن — چو از ابر بهاری صحن گلشن
جهان را ساعت نیک اختری بود — بر بهره اقتران مشتری بود
فلک شد در سعادت خوش سلیقه — فرو نگذاشت از خود یک دقیقه
هزاران شمع هر سو جلوه گر شد — تجلی پرور نور نظر شد
زده هر شمع بر سر طره زر — ز مروارید غلطان جامه در بر
ز جوش شمعهائے شعله پرداز — بهر سو برگهائے زر به پرداز
نهاده دل بگرمی شمع بر رقص — ازان شد کاکل هر شمع در رقص
هوا را کرد شمع شعله سامان — ز رقص کاکل خود سنبلستان

تقبل کرد و راجه را امان داد | تو گوئی مرده را باز جان داد
از ان پس از پئے تشریف راجا | به مهمان خانه داد آن شمع راجا
به ایمان آن صنم را آشنا کرد | گره از رشته زنار وا کرد
قرین شد از شه نصرت مواطن | به حسن ظاهر او نور باطن
پس انگه شد پئے شان عروسی | به حکم شاه سامان عروسی
در گنج و خزائن باز کردند | که سامان عروسی ساز کردند
قماش نقره و زر باف بومی | حریر چینی و دیبای رومی
ز عطر و گشته و عنبر فراوان | ببوی روح پرور مایه جان
فروغ زعفران چون موجه نور | شمیم مشک همچون کاکل حور
ز لعل و گوهر و یاقوت رخشان | فزون از واهم بحر و بند خشان
ز هر جنسے که آن باب عروسی ست | بزیر سقف چرخ آبنوسی ست
به حکم شاه در سرکار والا | مهیا شد مهیا شد مهیا

در بیان آرایش ساحق

معلے ساحق حقے کردند سامان | که عشرت ریخت دل را گل بدامان
ز اقسام نفائس انچه باید | ز انواع طرائف هر چه شاید
ز نقل و لوز و اقسام فواکه | که ناند در حساب کس ازان به
باندک فرصتے سامان نمودند | نشاط و عیش را مهمان نمودند
پے سامان رنگ ساحق شاه | شفق در شیشه گردون کند ماه
هزاران شیشه زرکار بر خوان | چو خورشید از فلک گشته نمایان

زمسکن سر کن و برکن بدر زد | دلش از شهر بند تن بدر زد
بلے هر جا برافراز د علم نور | ازان میدان گریز د ظلمت از دور
مکان شهر خالی از نگین شد | برائے نفس او بارش نگین شد
سپه سالار ضبط ملک او کرد | به تالیف قلوب خلق رو کرد
چو راجه انتزاع ملک خود دید | ز تالیف سپه سالار بشنید
بناچار از برائے حفظ ناموس | که تا برهم نمالد دست افسوس
زون نقش تمر دپاک شسته | شفاعت از سپه سالار جسته
بار سال جگر پرکاله خویش | توسّل جست با شاه ظفر کیش
پری پیکر بے عصمت نقابے | سپهر مقنعه را آفتابے
ز عصمت در حیا پیچیده خود را | چو بود در برگ گل دزدیده خود را
ز فیلان مهیب منگلوسی | قوی هیکل چو چرخ آبنوسی
گزین کرد از برائے نذر والا | فزون از وسعت دامان صحرا
روان گشتند فیلان سوے درگاه | بدریا باشد ابر تیره را راه
ز اسپان گله رنگین گزین کرد | که هامون را پر از آهوے چین کرد
بدرگه آمد ند اسپان خوش گام | سلیمان را بود خیل پری رام
دگر انواع منسوقات رنگین | که باشد باب درگاه سلاطین
بدرگاه جهانبانی روان کرد | بصد عجز و ادب عرض امان کرد
شهنشه خواند مضمون مبارک | اجر للمشرک ان هو استجارک
بحکم اقتباس امر او ضبح | فان جنحوا للسلم فاجنح

سیادت جامه پر افتخار است — که اینها چون گل و آن چون بهار است
ثناها جمله خاطر خواه گویند — چو فرزند رسول الله گویند
زنامش بحر زان رو کوتهی کرد — که بحر از جود او پهلوتهی کرد
نه بیند هیچکس در بزم و در رزم — بطیر او امیر صاحب عزم
مظفر چون بروز نام ونگ است — خطاب او ازان فیروز جنگ است
سپه سالار با لشکر روان شد — ظفر با فوج شاهی همعنان شد
بجوش آمد چنان دریای لشکر — که در روی غوطه خوردی شور محشر
چنان در جنبش آمد کوه و صحرا — که شد هر کوه موج و دشت دریا
پڑا اہل کنپ دھرتی مین چھون ور — گگن بوندتے گگن کی اوٹھی کھور
زهول لشکر از دل هوش جسته — بیک میدان قیامت پس نشسته
نه گرد از فوج بالا سر کشیده — که رنگ از چهره گیتی پریده
بپوشید آسمان را گرد هامون — مگر زان نام او گردید گردون
چو راجا لشکر نصرت اثر دید — بسّاط ملک خود را بی سپر دید
ز تمشیر سپه سالار تر سید — ز موج آب آتش بار تر سید
شکوه او چنان سر پنجه اش تافت — که دل در سینه می جست و نمی یافت
تدرو نخوتش را بال و پر ریخت — نهال طاقتش را برگ و بر ریخت
بدل گفته که رزمش طاقت کیست — علی چون آمد ابن عبد و دیست
من هندو ز تیغش زان کشم فرق — که اکثر بر سیاهی میزند برق
قوی تاثیر شد در دل نهیبش — ز هم پاشید اوراق شکیبش

ونشاند ملک خود را بی سپر دنیه

چه فوجے بحر ز خار و ظفر میغ — حباب اوست خود و موج او تیغ
کنک سنگرام کو آڈا گھٹا توپ — کھڑک بجلی تہان چمکے کڑک توپ
سپہ سالار فوج نصرت آثار — امیر صاحب شمشیر خون بار
رسول اللہ را فرزند کونین — امیر المومنین ما قرۃ العین
بوالادو د مانی بے نظیر است — امیر ابن الامیر ابن الامیر است
امیر است و امیران را پسیما — کہ سر باشد رئیس جملہ اعضا
فروغ مہر شاہنشاہ والا — خلافت رتبہ ایزد تعالا
نمایان از دل او چشم بد دور — چو از مصحف شعاع سورۂ نور
مسجل دارد از مہر نبوت — با با کرام ارث فتوت
کرم ممنون دست اوست در بزم — ظفر مفتون تیغ اوست در رزم
بروز جنگ نصرت آفرین است — نشانے از امیر المومنین است
نہ تنہا او ز حیدر یادگار است — کہ تیغش نیز یادا ز ذوالفقار است
ازان دستش قوی چنگال دارد — کہ زور از موتم الاشبال دارد
تو او را نا علی بشمر بہ انگشت — بہادر در بہادر پشت بر پشت
بہ جد خویش دارد این مباہات — بود کار اسد شمشیر سادات
ازان در رزم باشد نصرت ایجاد — کہ ہست او از حسین و از علی یاد
چو ایجادش ازان ہر دو امام است — مرکب نام او از ہر دو نام است
ز نواب و ز خان قدرش بلند است — شرف را جد او خود او را پسند است
برائے مدعا بہ زین مثل نیست — مکمل در لطافت چون کحل نیست

سہ دو اسپہ فتح اول و دشمن بیجان
بیا بنیاد ان خطا و فیضان سہ لون
11
دو اسپہ باشد و یکی ہیکل و امیر ہم است
ازقبیل شطرنج و تشبیہ مع نیابت کنندہ ہا است

چنان زد گرز ہا بر فرق اعدا
کہ ہر گرزے برآمد از دگر جا

برنگے در ہزیمت مے نمودند
کہ گوئی گلہ از دنبہ ربودند

اگر شمشیر بدار الحرب کفار
شعار کفر را برہم زند کار

صدا ناید برون از شاخ ناقوس
خزد چون مار در سوراخ ناقوس

اگر ریشش نہد سوئے ختن رو
گریزد حاکمش در ناف آہو

نہیبش را اگر افتد بچین کار
نہان در نقطہ گردد خط پرکار

قوی از تیغ او بازوئے اسلام
مطیع حکم او ہم روم و ہم شام

بمحراب حسامش از ارادہ
ہمہ گردنکشان گردن نہادہ

بدفع شبہ و انکار بیجا
بہ برہان می کنم اثبات دعوی

رئیس راجہائے عمدہ ہند
کہ ملکش مے کشد تا کشور سند

رشید دودمان نسل راٹھور
کہ ممتاز است از اقران درین دور

بافراط تہور دستگاہے
بود بر ہمسران خود مباہی

مہاراجا اجیت الفاظ نامش
بہ لفظ سنگھ میگردد تمامش

بگیتی مرزبانان مار وار است
کہ نوک نیزہ او مار وار است

بر لئے مار او گردید ناگاہ
زمرد سبزہ تیغ شہنشاہ

تعین نمودن بادشاہ فوج ظفر موج را بر راجہ اجیت سنگھ بباعث تمرد ش و آوردن دختر او

در آغاز جلوس شاہ والا
تمرد گونہ سر زد ز راجا

پے تادیب او فوجے روان شد
سم اسپان زمین انجم نشان شد

ملک ناقوس چہ بر رسم یہاں کہ بوقت
نماز نفخہ نواز ند از نفخ دمیدن
در زبان بازے نقطہ دار بر وزن
دشت یہاں حاکم دیہ است سرحد
دہ
بہ بشنو نغمہ ہا از زیر و بم رگ
چو بلبل ہر کسے بر شاخسارے

سرِ اعدا از گرزِ شاه شد رام — صراحی را ملازم می شود جام
سرِ پرِ خونِ خصم و گرز چون است — چو سرخابی و بازِ طولغون[1] است
بسر زان روی دارد گرز نسبت — که باشد جنس را با جنس الفت
سرِ خصم و کمندِ شاه باهم — چو دلوی کز رسن بندند محکم
کمندِ بادشاهِ نصرت آثار — بچین او دلِ اعدا گرفتار
بود در دینِ تحقیق تصویر — برخسارِ ظفر زلفِ گره گیر
ظفر باشد نگارِ جلوه پیرا — که دارد از سلاحِ شاه اعضا
سپر شد مردمِ چشمِ فسون گر — دمِ تیغش نگه دنباله خنجر
کمان ابرو صفِ مژگان زتیرش — زمدِ نیزهٔ شه زلف سرکش
ز اعدا از سرِ کشور گشائی — باین اعضا نماید دلربائی
شهنشه کرد بهرِ صفحهٔ رزم — الف از نیزهٔ[2] خطی گه عزم
نمود از تیغِ مدِ بای زیبا — سرِ دشمن بجای نقطهٔ با
پی تعلیمِ فوجِ جرأت آگین — الف بای رقم فرمود رنگین
سپاهِ جنگجوی شاهِ والا — به پشتِ دشمنان گردید پیدا
ز زخمِ نیزه چشمِ خون فشان کرد — مژه از ناوکِ نصرت نشان کرد
که تا بر کشتگان گریند اعدا — بچندین چشم و مژگان خون چو دریا
بقتولانِ خود دارند همدم — نگه از پرده های حسرت و غم
سپر هرگز نباشد فوج شه را — که سدِ نور باشد هالهٔ مه را
سپاهش چون عروضی[3] وقتِ تقریع — کند دشمن براعدا حرفِ تقطیع

[1] طولغون در زبان ترکی صفت مرغ شکاری است
[2] نیزه خطی نقطهٔ اول الف است و شبیه به نیزه
[3] عروضی اصطلاح بعضی کسر خانه سبب بیت و شعر است

دل اعدا و خنجر را بهم سنج
چو برگ ارغوان پهلوی نارنج

یمانی تیغ او برق نبرد است
خبردار ازین هر کس که مرد است

دم صبح ظفر تیغ شه ماست
شفق آن صبح را از خون اعداست

شگافد تیغ شیاهی خود اعدا
بموج الحق حباب از هم شود وا

چرا از وی نسوزد خصم سرکش
که تیغ اوست موج سیل آتش

به تیغ او دل خونین اعدا
گل رنگین میان موج دریا

ازو باغ ظفر شاداب باشد
که تیغ او چو جوی آب باشد

بشکل هندسی شاه تهمتن
دو تیغه زد چنان بر فرق دشمن

که بر بند کمر گردید پیدا
تقاطع قائمه را بر زوایا

بود پهلوی شاهنشاه جاوید
سپر نبود به پهلوی شهنشاه

ولی در جنب شان او که شاید
فلک همچون سپر کوچک نماید

چو شکل آن سپر آورد در دل
سپهر از وی سپهری گرد حاصل

ز قوس دشمن افسرده دل مرد
که هر کس قوس را دریافت افسرد

عیان ترکش بجوز رشید النماعی
در و هر تیر چون خط شعاعی

پی یکانش که گل جوش مصاف است
عدو را نیلک تن غنچه ناف است

بشوق فوز این شاه عدو کاه
گهی گردد کمان گاهی سپر ماه

ز رمحش کی برد جان خصم بی برگ
چه سان آید برون زین کوچه مرگ

ز اعدا نیزه شاهی باقبال
کند لخت جگر را بی سرق آل

چو قهر او بدریاره کند سر — صدف گردد چو کانون گوهر احمر
رگِ ابر ار کند قهرش نظاره — تفنگ آسا جهد از وی شراره
چه سان گردد عدوی شاه جان بر — که خصمِ او بود هم بحر و هم بر
بدریا کرد او را دستِ تقدیر — ز گرداب و ز موجش طوق و زنجیر
بصحرا جاده در پایش رسن شد — فتاد و دامنِ صحرا کفن شد
برای سیرِ اقبالِ شهنشاه — عدو ترتیب باغی داد دلخواه
دلِ پر داغِ خود را کرد لاله — کزو داغ است یاقوتین پیاله
بهارِ فرّکشش از بخت وارون — بنفشه نیل سیلیهای گردون
ز دیده جویبار و آه سردی — نگاهِ حیرتش بالِ تدروی
دمِ سردش نسیمی اندرین باغ — تماشا کردنی دارد چنین باغ
شهنشاهِ خطاپوش و عطاپاش — ظفر مندِ نبرد و چاپ قولاش
ظفر را نامِ او تعویذ بازوست — ستم را خوفِ او صفرای ولیموست
به بزمِ عیش جمشیدِ دل افروز — بزرمِ جیش خورشیدِ عدو سوز
دعاگوی جنابش دین و دولت — پذیرکدا سپاهش فتح و نصرت
پی عرضِ سلاحِ شاهِ والا — قلم شد قوچی باشی در املا
معانی بست صف چون زمرهٔ حور — زبوکِ خنجرِ شاهی عدو کور
شعاعِ خنجرش الماس رنگ است — تو گوئی پرتوِ حسنِ فرنگ است
خمیرِ خنجرش ز الماس سخت است — که اعدا را جگر زو لخت لخت است
پیِ خونِ عدو از بس طپیده — زبان از تشنگی بیرون کشیده

---

۱ بال تدرو یعنی کلنگ ۲ ابریشمی که کنایه از ریشه ۳ عاشق گل و بلابل ۴ بنفشه که کنایه از زلف ۵ سواران که مقدمه لشکر خود باشند ۶ عرض سلاح یعنی جانچ کردن اسلحه ۷ قوچی باشی سردار سپاهیان

نه ظلمے کرد نه جرمے نه تقصیر
چرا آویخت از در پائے زنجیر

شہ ما بر عدالت چون میان بست
بپائے فتنه زنجیر گران بست

غرض از مصرعه زنجیر این است
عدالت مصحف و تفسیر این است

بجام دور او عدل است با دے
بحر فے جام او از جم زیادے

غنی و مفلس از عدلش برابر
چو در تعدیل میزان سنگ و گوہر

ضعیفان را چو بخشد قوت و زور
زبالیدن شود چون فیل هر مور

ز حفظش خس چو یابد قوت ببر
بهم پیچد بروت برق در ابر

ز حکم او چو یابد بال پرواز
کند کبک آشیان از چنگل باز

کند گر یاد رالیش کان آهن
از و آئینه خیزد صاف و روشن

کند از رائے او گر تاک طارم
شود هر برگ ماه و خوشه انجم

ز رشک رائے او گر خور کشد جام
نماید چون سپر پهلوے بهرام

چو ابر از خلق شاهی یاد آرد
بجائے قطره ها گلزار بارد

بیاد خلق او گر گل کشد شم
برآید عطر از برگش همان دم

ز رشک حلم شاه از بار اندوه
گرفتار است در درد کوه

زحل گر حرف حلمش را کند سر
شود خال رخ خورشید انور

حباب از یاد حلمش چون متین شد
جرس در گردن گاؤ زمین شد

ز حلمش کوه از نعل دوانی
گره در سینه دارد اشک خونی

کند گر حرف حلمش کوه از بر
کشد در جیب سر چون نکته زر

غضب بر سرکشان هم هست لازم
به نص قاطع اغلظ علیهم

سخن را پایه از مدحش رفیع است
معانی در میان او بدیع است

کلامش روز سر حکمتے دم
که با شد هیئتش تقسیر عالم

سکون و حرکت او در مواقف
با صلاح امور عامه واقف

مثل از دانش او گر کند گوش
فلاطون از مثل سازد فراموش

خلافش قاطع عرق نباطاست
همین تحقیق و تنقیح مباطاست

بحکم او در آمد هفت اقلیم
قران السبعه شد از روے تنجیم

بطب عدل چون سازد مداوا
ز ظلم آید برون اخلاط سودا

بضرب تیغ ظاهر کرد تضعیف
حساب جود او بر شد به تضعیف

ز گردد موکب او زیب گردون
فریدون گشت پیش فر او دون

نه گردون بهر بوسش خمیده
که خود را از ادب واپس کشیده

فلک را سعی بر مرضی شاه است
جبین پر عرق از وے گواه است

چو در روز قور لناے شهنشاه
هجوم عاملے گردد بدرگاه

شود آئین ایشک باشبان گرم
کند از چوب و ندد یورا نرم

کله از تارک فغفور افتد
فریدون بر سر شاپور افتد

زهر یک در تلاش باریابی
جبین گردد عرق ریز از شتابی

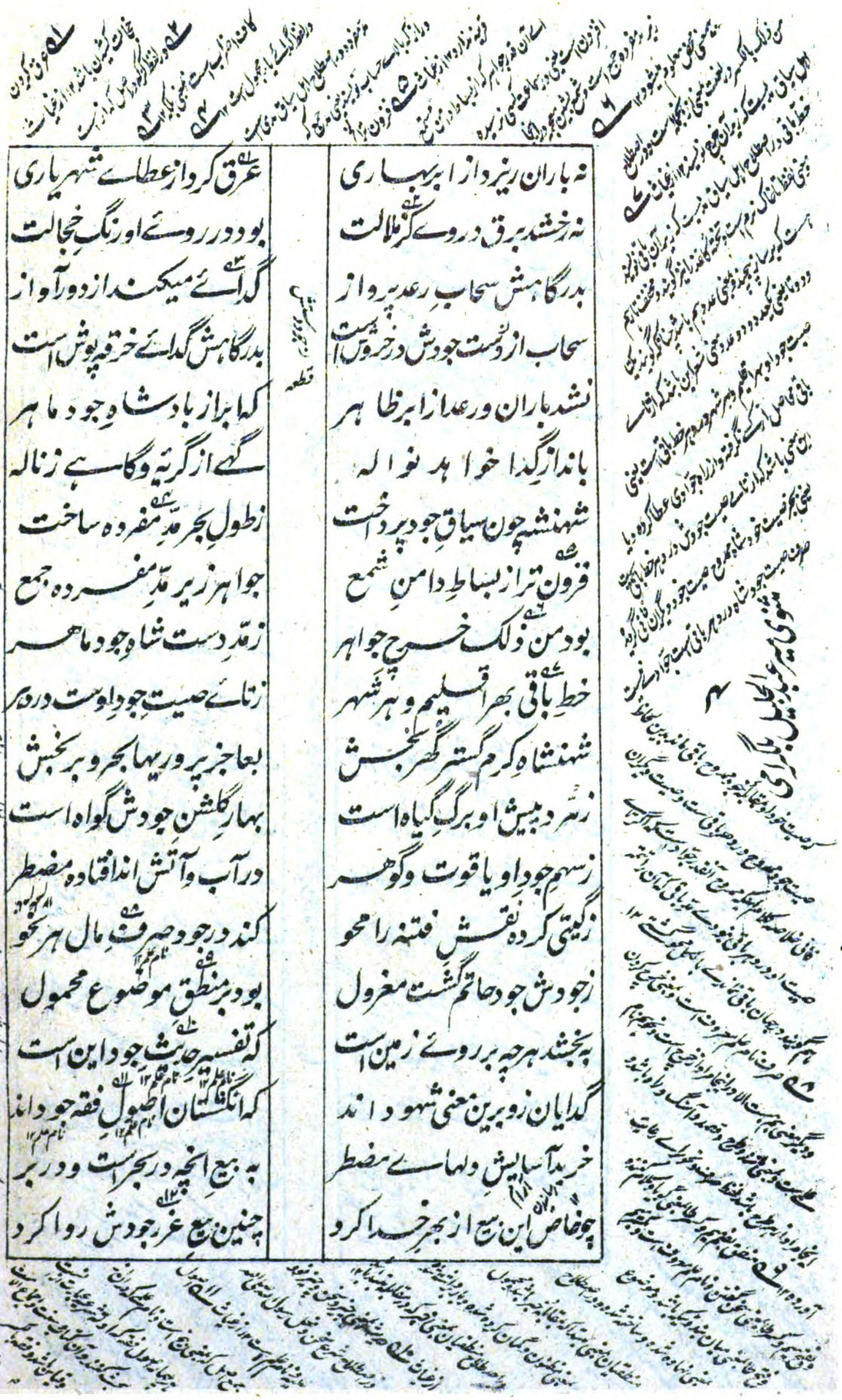
عرق گردد چو دریا پیش دربار
کله هر سو حباب بحر زخار

کله گردد دهانے پر ز آوا
که دریا حاضر است از بهر مجرا

جبلی خصلت این شاه غازی
عدالت پروری عاجز نوازی

چو رنجیر عدالت بست کسرے
خرد دارد سخن بروے در اینجا

قطعه

طراز نو بهار بادشاهی — وجودش مظهر ظل الٰهی

تقدس لمعه خورشید ذاتش — بفضل موجه بحر صفاتش

تفوق یافت بر شاهان عالم — چو در اسماء حسنی اسم اعظم

وان فاق الوری فی الجنس والفصل — فان البدر بعض القطر فی الاصل

فروغ شاهی از رویش هویدا است — که نور از جبهه خورشید پیدا است

رخش آئینه شان سکندر — دلش قانون دیوان سکندر

جبین تفسیر قرآن شگفتن — زبان شاه ابی گلزار گفتن

دو ابرو چون هلال ماه عید اند — برای قفل هر مشکل کلید اند

نگه را عهده عاجز نوازی — غضب را ذمه ظالم گدازی

چو کوه طور بخشش اوج رحمت — شعاع نور رویش موج رحمت

سپهر از رفعت تخلتش بر شک است — همه تن حلقه چشم پر اشک است

جناب او سپهر فضل و احسان — عطایش زان سپهر فضل باران

کفش دریا و هر انگشت نهرے — بهر موجے از و سرسبز شهرے

حریف جود او دریا و کان نیست — محقر مایه شان آنجنان نیست

طپان از جود او گاه تلاطم — گهر در بحر و در افلاک انجم

نه دریاے کند مدبر سر راه — ز رشک جود شاهی میکشد آه

میان جود بحر و جود شاهی — تفاوت هست از مه تا بماهی

کشاده جبهه دارد شاه آئین — جبین بحر از موج است پرچین

ز جودش بحر رشک و کینه دارد — ز گوهر آبله در سینه دارد

بسم الله الرحمن الرحیم

بهارے کرد گل عالم چمن شد
شگفتن عام در هر انجمن شد

زمین را مژدهٔ نوروز دادند
فلک را جامهٔ زردی بدادند

بچمن زین مژده دامن بر میان زد
زگل طبل بشارت در جهان زد

طرب تا سر کند رنگین نوائے
زعباسی نمودہ سور ناے

زشاخ آفتاب بے شد هویدا
طلائی کرنا ے دست مینا

درختان هر طرف چون مست مائل
بجنبش برگها همچون جلاجل

نوید طوطے شاه هفت کشور
جهان را نو بهارے ریخت در بر

شهنشاه سریر سر فرازی
خدیو عصر فرخ شاه غازی

معین الدین محمد شاه جم جاه
شهر گیتی ستان فرخ سیر شاه

Masnawi Abdul Jaleel.

بعون صناع مکین و مکان فضل خلاق زمین و زمان

نگارین نامه ارتنگ شاهد شوخ و شنگ نظم نامی و گرامی منسوب باسم مصنف علامی اعنی

مثنوی عبد الجلیل ملکاپوری

به بخشی فائق و حل دقائق حسب یک قدر شناس سخن منشی دهی ساده حساب دهی انسپکتر مدارس بدایون

در مطبع نامی منشی نول کشور طبع مزین گردید

Masnavī-i Mīr ʿAbd al-Jalīl.

49 D 136

~~49 D 136~~

Indian Institute, Oxford.

The Lucknow Sparks Library.
Presented
by
Munshi Newul Kishore.

